

HOMER ȘI DORIENII*

DE

MIHAIL VASILESCU

Se împlinesc, anul acesta, o sută zece ani de când Karl Julius Beloch a publicat, în revista «Rheinisches Museum für Philologie»¹, studiul *Die dorische Wanderung*, reluat și dezvoltat în alte lucrări², prin care a deschis o aprigă dispută științifică, neîncheiată nici astăzi, despre valoarea surselor literare grecești privitoare la ceea ce se numește în istoriografie «Întoarcerea Heraclizilor și invazia doriană»³. Era pentru prima dată când tabloul invaziei doriene, așa cum fusese imaginat în prima jumătate a secolului trecut de Karl Otfried Müller, care, cu timpul, se transformase în dogmă⁴, primea, prin pana unui maestru al cărui prestigiu științific era într-o continuă ascensiune⁵, o înfățișare radical schimbată. De atunci și până astăzi, dezbateră științifică se va duce esențialmente pe aceleași coordonate stabilite de cei doi iluștri înaintași, împărțind pe cercetători în două tabere distincte: cei care vor urma calea deschisă de K. O. Müller, foarte numeroși, numiți de cei din tabăra opusă «tradiționaliști», «conservatori» sau «dogmatici»⁶, și cei care vor urma raționamentele lui K. J. Beloch, mai puțini la număr și cu reprezentanți mai ales în Italia⁷, etichetați de tradiționaliști ca «hipercritici»⁸.

* Acest studiu dezvoltă pe acela deja publicat, împreună cu N. Bolohan, *L'Isola di Creta e il problema dell'invasione dei Dori*, în *Atti XIII Congresso Internazionale delle Scienze Preistoriche e Protostoriche Forlì - Italia* 1996, IV, p. 329-336.

¹ RhMus, N. F. XLV, 1890, p. 555-598.

² K. J. Beloch, *Griechische Geschichte*¹, Strasbourg, 1893, p. 146-169; Id. *Zur griechischen Vorgeschichte*, HistZeit, N. F. XLIII, 1897, 193 sqq.; Id., *Griechische Geschichte*², I, 2, Berlin und Leipzig, 1926, p. 76 sqq.

³ Cu patru decenii mai înainte, G. Grote, *A History of Greece*, II, London, 1851, p. 7-8, exprimase deja dubii despre valoarea acestor surse: «this legend makes out in favour of the Dorians and their kings a mitical title to their Peloponnesian establishments; Argos, Sparta and Messene, are presented as right fully, belonging, and restored by just retribution, to the children of Herakles». Vezi și ediția nouă, London, 1883, p. 1-7.

⁴ K. O. Müller, *Geschichten griechischer Städte und Stämme*, III-IV, *Die Dorier*² I, Breslau, 1844, p. 17 sqq. Despre rolul lui K. O. Müller în apariția mitului dorian modern, vezi acum *Seminario su K. O. Müller*, patronat de A. Momigliano, în ANSP, Serie III, XIV, 3, 1984, p. 893-1227; A. Gitti, *Mythos. La tradizione pre-storiografica della Grecia. Prolegomeni allo studio delle origini Greche*, Bari, 1949, p. 15 sqq.; Ed. Will, *Doriens et Ioniens. Essai sur le valeur du critère ethnique appliqué à l'étude de l'histoire et de la civilisation grecques* (Publications de la Faculté des Lettres de l'Université de Strasbourg), Paris, 1956, p. 62 sqq.

⁵ Despre K. J. Beloch, vezi B. Croce, *Storia della storiografia italiana nel secondo decimonono*³, II Bari, 1947, p. 247; A. Gitti, *Mythos*, cit. p. 199 sqq.; A. Momigliano, *Giulio Beloch*, în *Terzo contributo alla storia degli studi classici e del mondo antico*, tom I, Roma, 1966, p. 238-265 sqq; R. Bianchi Bandinelli, *Balfagor*, 20, 1965, p. 481; L. Polverini (a cura di), *Aspetti della storiografia di Giulio Beloch*, Napoli, 1990.

⁶ Cfr. A. Gitti, *Mythos*, cit., p. 15 sqq.

⁷ L. Pareti, *Storia di Sparta arcaica*² (Contributi alla scienza dell'Antichità pubblicati da G. De Sanctis e L. Pareti, vol. II) Firenze, 1920, p. 66 sqq.; Id., *L'Epica e le origini greche*, I, Firenze, 1942, p. 5 sqq.; G. De Sanctis *La civiltà micenea e le ultime scoperte a Creta*, RFIC, XXX, 1902, p. 91-118 (= *Scritti minori* ed. Aldo Ferrabino e Silvio Accame, vol. II, 1892-1905, Roma, 1970, p. 304-331); Id., *Storia dei Greci dalle origini alla fine del secolo V*², vol. I, Firenze, 1940, p. 78 sqq.; G. Giannelli, *Trattato di storia greca*, Roma, 1948, p. 74; A. Gitti, *Mythos*, cit., p. 23 sqq.

⁸ Cfr. M. A. Levi, *Studi Spartani I. - Dori ed Eraclidi*, RIL, vol. 96, fasc. II, 1962, p. 498; H. Bengtson, *Griechische Geschichte*³, München, 1965, p. 50; Această etichetă este acceptată de P. Oliva, *Sparta and her Social Problems*, Praga, 1971, p. 15. Pentru semnificația sintagmei «Întoarcerea Heraclizilor și invazia dorienilor», vezi discuții la A. Gitti, p. 15 sqq.; E. N. Tigerstedt, *The Legend of Sparta in Classical Antiquity*, vol. I-II. Stockholm-Göteborg-Uppsala, 1965, p. 28 sqq., 322 sqq.; F. Kiechle *Die Ausprägung der Sage der Rückkehr der Heracliden*, *Helicon*, VI, 3-4, 1966, p. 493-517; Z. Rubinsohn, *The Dorian Invasion Again*, PdP, fascicolo CLXI, 1975, p. 105-131; J. Chadwick, *Who were the Dorians?*, PdP, XXXI, 1976, p. 103-117; C. G. Thomas, *A Dorian Invasion? The Early Literary Evidence*, SMEA, XIX, 1978, p. 77-87; P. Cartledge, *Sparta and Laconia. A Regional History 1300-362 BC*, London, 1979, p. 75 sqq.; C. Brillante, *La leggenda eroica e la civiltà micenea*, Roma, 1981, p. 149 sqq.; J. T. Hooker, *The Ancient Spartans*, London-Toronto-Melbourn, 1983, p. 41 sqq.; F. Schachermeyr, *Die griechische Rückerinnerung im Lichte der neuer Forschungen* (Österreichische Akademie der Wissenschaften, Phil. Hist. Klasse. Sitzungsberichte, Bd. 404), Wien, 1983; S. Deger-Jalkotzy (hrsg.), *Griechenland, die Ägäis und die Levante während der «Dark Ages», vom 12. bis zum 1 Jh.v.Chr.* (Akten des Symposium von Stift Zwettl, 11-14 Okt. 1980 zu Ehren

Nu intenționăm să stăruim, în aceste rânduri, asupra acestei dispute care a avut, cu certitudine un efect benefic asupra demersului științific. Am amintit-o numai pentru a scoate în evidență că în această dezbatere nu s-a acordat totuși atenția cuvenită informațiilor homerice despre doriene, precum și insulei Creta care, din punctul de vedere al surselor, prezintă o situație aparte, imposibil de conciliat cu teoria invaziei doriene, așa cum este formulată de «tradiționaliști». Amintim că situația particulară a Cretei a fost evidențiată de același K. J. Beloch, prin studiul său *Origini cretesi*, publicat în numărul IV, 1909, 2, p. 219–237, al revistei *Ausonia*, care, în ciuda trecerii anilor și a informațiilor noi furnizate de descifrarea inscripțiilor myceniene și de cercetările arheologice a ajuns la concluzii pertinente care, esențialmente, au rezistat deceniilor.

Ne propunem, în cele ce urmează, să revedem, la nivelul informației actuale, cum se pot interpreta datele eposului homeric despre doriene și, de asemenea, cum se poate explica poziția «rebelă» a insulei Creta față de teoria larg răspândită care spune că dorieneii s-au stabilit în patria lor istorică după războiul troian sau, în alți termeni, în contextul prăbușirii lumii myceniene – eveniment la care ei vor fi avut o contribuție determinantă – puțin timp după anul 1200 a.C. Din punct de vedere metodologic, vom porni de la cea ce este evident spre ceea ce este controversat, de la clar spre obscur, într-o încercare de a limita câmpul ipotezelor, fiind conștienți că parcurgem un teren «minat», în care primejdiile ne pândesc la tot pasul.

Începem cu o realitate incontestabilă. Odată cu perioada «alfabetică» a istoriei Cretei, deci începând cu a doua jumătate a secolului VII sau începutul secolului VI a.C., atunci când apar primele inscripții alfabetice⁹, și până în epoca elenistică¹⁰, populația greacă a insulei vorbea dialectul doric, care se deosebea foarte puțin de dialectul care se vorbea pe o arie foarte întinsă din Grecia continentală, sud-vestul Asiei Mici și insule: Epirul, Grecia centrală, fără Beoția și Attica, Peloponezul, fără Arcadia, insulele meridionale ale Mării Egee, în Dorida asiatică, în coloniile doriene și, într-o anumită măsură, în Thessalia, unde o minoritate doriană domina, din punct de vedere politic, o majoritate eoliană. În această vastă arie dialectală, unii specialiști vorbesc despre două idiomuri, anume cel nord-occidental și cel doric propriu-zis, dar asemănările dintre acestea sunt atât de însemnate încât se poate vorbi de un singur dialect care este denumit, de obicei, «doric».¹¹

Cele mai vechi atestări epigrafice ale acestui dialect sunt din a doua jumătate a secolului VIII a.C., pe vase ceramice și pe fragmente ceramice descoperite în Rhodos¹², Calymnos¹³, Egina¹⁴, Thera¹⁵ și, probabil, în Corinth¹⁶. În secolele următoare, numărul inscripțiilor crește, delimitând treptat întreaga arie dialectală dorică, dialectul doric supraviețuind foarte mult timp, poate până în zilele noastre¹⁷. Deoarece în acest teritoriu nu s-au produs,

von Fr. Schachermeyr, Wien, 1983; D. Musti (a cura di), *Le origini dei Greci. Dori e mondo egeo*², Bari, 1986, *passim*; Id. *Storia greca*⁵, Roma-Bari, 1995, p. 65–67; D. Musti, A. Sacconi, L. Rocchetti, E. Scafa, L. Sportiello, M. E. Giannotta (a cura di), *La transizione dal miceneo all'alto arcaismo. Dal palazzo alla città. Atti del Convegno Internazionale, Roma 14–19 marzo 1988*, (Istituto per gli Studi Micenei ed Egeo-Anatolici), Roma, 1991; M. Vasilescu, *Doriene și mycenieni. Problema invaziei doriene în lumina cercetărilor recente, Analele Științifice ale Universității „Al. I. Cuza” din Iași, Secțiunea III-a. Istorie, Tom XXXVII–XXXVIII, 1991–1992, p. 43–52. O Murray, Early Greece, London, 1993, trad. italiană, Bologna, 1996, p. 23.*

⁹ Inscriptiile provin din Creta centrală și reprezintă texte juridice. Cele mai vechi sunt probabil acelea descoperite în sanctuarul lui Apollo Delfinos din Deros, care datează către jumătatea secolului VII a.C., și aceea fragmentară din Gortina, descoperită între ruinele templului lui Apollo Pithios, care datează din cea de-a doua jumătate a secolului VII a.C. Pentru inscripția din Deros, vezi P. Demargne – H. Van Effenterre, BCH, 61, 1937, p. 333–348; L. H. Jeffery, *The Local Script of Archaic Greece*, Revised edition with Supplement by A. W. Johnston, Oxford, 1990, p. 311, pl. 59; nr. 1a; M. Guarducci, *Epigrafia Greca I*, Roma, 1967, p. 187 sq., fig. 59 a–b. Pentru Gortina, vezi Ead. IC, IV 4, Roma, 1950; Ead. *Epigrafia Greca I*, cit., p. 184, fig. 56.

¹⁰ Vezi E. Kieckers, *Das Eindringen der koinē in Kreta*, IF, 27, 1910, p. 72–118.

¹¹ Pentru dialectele doriene, vezi, în general, E. Boisacq, *Les dialects doriens*, Paris-Liège 1891; A. Thumb, *Handbuch der griechischen Dialekte*, zweite erweiterte Auflage von E. Kieckers,

Heidelberg, 1932, p. 69–226 (pentru Creta, p. 136–143); A. Bartoněk, *The place of the Dorians in the Late Helladic World*, in R. A. Crossland and A. Birchall, (edd.) *Bronze Age Migrations in the Aegean. Archeological and linguistic problems in Greek prehistory*, London, 1973, p. 305–311; J. Mendez Dosuna, *Los dialectos dorios del Noroeste. Gramatica y estudio dialectal*, Salamanca, 1985; E. Risch, *La posizione del dialetto dorico*, in D. Musti (a cura di), *Le origini dei Greci*, cit. p. 13–36. Pentru dialectul cretan, vezi M. Bile *Le dialecte crétois ancien. Étude de la langue des inscriptions. Recueil des inscriptions postérieures aux J.C.* (Ecole française d'Athènes. Etudes crétoises, XXVII), Paris, 1998. Pentru Thessalia, vezi R. Van der Velde, *Thessalische Dialektgeographie*, Diss. Nymwegen-Utrecht, 1924, p. 19 sqq., 172 sqq.; M. Sordi, *La lega tessala fino ad Alessandro Magno*, Roma, 1958, p. 2 sqq.

¹² Cfr. L. H. Jeffrey, *The local Script*, cit. p. 347 sq.; pl. 67, nr. 1; M. Guarducci, *Epigrafia Greca*, cit., I, Roma, 1967, p. 328 sq., fig. 163.

¹³ L. H. Jeffrey, *The local Script*, cit., p. 354, pl. 69, nr. 43 și 44.

¹⁴ L. H. Jeffrey, *The local Script*, cit., p. 110, pl. 16, nr. 1; M. Guarducci, *Epigrafia Greca*, cit., p. 196 sq., fig. 66.

¹⁵ L. H. Jeffrey, *The local Script*, cit., p. 319, pl. 61, nr. 1b; M. Guarducci, *Epigrafia Greca*, cit., p. 350, fig. 177–179: «fine dal VIII o prima metà del VII secolo av. Chr.».

¹⁶ L. H. Jeffrey, *The local Script*, cit., p. 119 e, pl. 18, nr. 1 a–c.; M. Guarducci, *Epigrafia Greca*, cit., p. 169–170.

¹⁷ Dialectul laconian, vorbit acum în Laconia orientală, provine direct din vechiul idiom laconian. În unele insule din Italia meridională se păstrează încă unele caracteristici doriene. Cfr. E. Risch, *La posizione del dialetto dorico*, cit., p. 16.

după secolul VIII a.C., mari mișcări de populație, este corect să conchidem că, măcar începând cu acest secol, se poate vorbi cu certitudine de o realitate doriană care se caracterizează prin dialectul vorbit și, poate, prin unele instituții comune¹⁸. Desigur, dialectul doric nu este omogen, ci are unele variante regionale explicabile prin realitatea istorică din regiunile respective și prin aceea că idiomurile doric se aflau, din punct de vedere geografic, adesea la mari distanțe între ele. Astfel, idiomul doric din Creta centrală are unele particularități arhaice care-l apropie de idiomul doric din Argos și din împrejurimile sale. Este vorba de – $\nu\sigma$ – secundar care s-a păstrat ca în arcadic și thessalic, așa cum se vede, spre exemplu, în participiul feminin $\phi\acute{\epsilon}\rho\omicron\nu\sigma\alpha$ (* –ontja), de dativul disilabice în –οισι sau în –ασι/–ασι, care sunt atestate numai în inscripțiile arhaice din Creta și Argolida¹⁹.

Alte particularități ale idiomului cretan din epoca alfabetică nu-și găsesc apropieri în dialectul doric vorbit în afara Cretei, ci în dialectul arcado-cipriot, deși, în genere, dialectele arcado-cipriote și doric reprezintă grupe dialectale deosebite între ele în mod foarte clar. Încercări de a explica aceste particularități ale doricului au fost făcute mai demult²⁰, dar în ultimele două decenii problema s-a bucurat de o atenție specială cu rezultate remarcabile²¹. După Y. Duhoux²², idiomul cretan din epoca alfabetică are cinci trăsături necunoscute în dialectul doric din afara Cretei: articolul οί/αί, prepoziția $\iota\nu$ + dativ, prepoziția $\iota\zeta$ + acuzativ, pronumele demonstrativ $\omicron\nu\nu$ și verbul $\beta\acute{\omega}\lambda\omicron\mu\alpha\iota$ cu vocalismul o în loc de $\delta\acute{\eta}\lambda\omicron\mu\alpha\iota/\delta\acute{\epsilon}\iota\lambda\omicron\mu\alpha\iota$ doric. Deoarece primele trei dintre aceste trăsături se regăsesc în arcado-cipriot și deoarece celelalte două sunt bine cunoscute în afara doricului, Y. Duhoux consideră că, în virtutea principiului economiei de ipoteze, și acestea trebuie să aibă aceeași origine. Claude Brixhe a reluat pe larg această problemă. Din lista lui Y. Duhoux, învățatul francez a eliminat pe bună dreptate verbul $\beta\acute{\omega}\lambda\omicron\mu\alpha\iota$ deoarece, având atestări doar pentru secolele III–II, el nu poate fi decât rezultatul unui dialectism secundar care s-a manifestat târziu²³, dar, în schimb, a adăugat Πότιος în loc de Πύθιος, epitul lui Apollon, și prepoziția preverbală πορτι (-) (= hom. προτί)²⁴. Aceste fenomene lingvistice, care sunt atestate de un număr semnificativ de inscripții cretane, sunt desigur pretabile la interpretări istorice. Să urmărim un exemplu.

Nominativul masculin și feminin plural, este, în Creta, οί/αί. El se întâlnește în insulă în toate epocile, dar nu se regăsește deloc în restul ariei doric care prezintă pentru acest articol forma τοί/ταί. Așadar, acest fenomen reprezintă o inovație în aria dialectală dorică, dar se regăsește, în schimb, surprinzător, în arcado-cipriot, ionico-attic și lesbic. Această realitate devine și mai surprinzătoare dacă avem în vedere că nu există o continuitate geografică între Creta și celelalte arii geografice care cunosc această isoglossă. Este, de aceea, corect să se conchidă că, întrucât se întâlnește și în arcado-cipriot, varianta οί/αί pentru nominativul plural al articolului trădează, în Creta, o influență din partea mycenianului, idiom care a evoluat, cum se vede și din acest exemplu, în arcado-cipriot. Nimic nu ne obligă însă – exceptând tradiția literară discutabilă – să deducem, așa cum proce-

¹⁸ Pentru aceasta, vezi H. Van Effenterre, *Il problema delle istituzioni doriche*, în *Cretica selecta II, Graeca et Romana*, Amsterdam, 1990, p. 293–312 (= 693–712).

¹⁹ Astfel, la Gortina, pe o inscripție de la finele secolului VII sau de la începutul secolului următor, avem τοῖσι ναοῖσι (cfr. M. Guarducci, *IC IV 6*, Roma, 1950); la Lyttos, τοῖσι (*ibid.* I, 18, 5, Roma, 1935); la Dreros, cel mai târziu din sec. VI, πύλασι, adică φύλασι, ἀγέλασι și ἐν ὄρκιοισι (cfr. H. Van Effenterre, *Inscriptions archaïques crétoises*, BCH, 70, 1946, p. 590, 594 și 502 sq. = *SEG*, 15, 564); la Vaxos, către finele sec. VI, ταῖσι (cfr. M. Guarducci, *IC*, II, 5, 1, Roma, 1939); în Argos, din prima jumătate a sec. VI, τοῖσι χρέμασι τοῖσι χρεοτεριοῖσι τοῖσι ... (cfr. *SEG* 11, 314); la Micene το<ι>σι (?) γονεῦσι (cfr. E. Schwyzler, *Dialectorum Graecarum empla epigraphica potiora*, Lipsiae, 1923, nr. 98); în Troizen, pe o inscripție metrică din sec. VI, Θῆβα(α)σι (cfr. E. Schwyzler, *Dialectorum Graecarum*, cit., nr. 102). Exemplele au fost adunate de E. Risch, *La posizione del dialetto doric*, cit., p. 17 sq., unde se dau și alte detalii relevante.

²⁰ Cfr. A. Thumb – E. Kiechers, *Handbuch*, cit., p. 148 sq.; C. J. Ruijgh, *L'élément achéen dans la langue épique*, Assen, 1957, p. 96 și 111; O. Masson, *Anthroponymie grecque et dialectologie*, RPh, 89, NS 37, 1963, p. 215–217.

²¹ E. Risch, *La posizione del dialetto doric*, cit., p. 12–35; Y. Duhoux, *Les éléments grecs non doriens du crétois et la situation dialectale greque au II^e millénaire*, CS, I, p. 57–72; Ivo Hájnal, *Zur Sprache der ältesten kretischen Dialektinschriften*, Teil

I, IF, 92, 1987, p. 52–84; Teil II, IF, 93, p. 62–87; M. Bile, *Le dialecte crétois ancien*, cit.; Cl. Brixhe, *La langue comme reflet de l'histoire ou les éléments non doriens du dialecte crétois*, în volumul, *Sur la Crète antique. Histoire, écritures, langues*, Etudes réunies par Claude Brixhe, Nancy, 1991, p. 43–77.

²² Y. Duhoux, *Les éléments grecs*, cit.

²³ Cl. Brixhe, *La langue*, cit. p. 61–64. S-a crezut că inscripția din Spensithios, provenind probabil din teritoriul localității Arcades, care datează către anul 500 a.C., interesantă din multe puncte de vedere, oferă o atestare mult mai veche a verbului $\beta\acute{\omega}\lambda\omicron\mu\alpha\iota$. Cfr. L. H. Jeffrey – A. Morpurgo Davies, *Ποινικαστάς and ποινικάζεν*, *BM* 1969. 4–2, I, *A new archaic inscription from Crete*, *Kadmos*, 9, 1970, p. 118–154. Cl. Brixhe pune în evidență dificultățile care apar acceptând această lecțiune și preferă, pe baza argumentelor de natură epigrafică, semantică și morfologică, lecțiunea μώληται. Pentru această inscripție, vezi și P. Chantraine, *StCl*, 14, 1972, p. 7 sqq.; R. F. Willetts, *Kadmos*, 11, 1972, p. 960 sqq.; R. Merkelbach, *ZPE*, 9, 1972, p. 102 sqq.; F. Gschnitzer, *ZPE*, 13, 1974, p. 265 sqq.; G. P. e R. B. Edwards, *Kadmos*, 13, 1974, p. 48 sqq.; A. J. Beattie, *Kadmos*, 14, 1975, p. 13 sqq.; H. Van Effenterre, *BCH*, 97, 1973, p. 31 sqq.; Id., *Le statut comparé des travailleurs en Cypré, Crète et autres lieux à la fin de l'archaïsme*, în *Cretica selecta*, II, *Graeca et Romana*, Amsterdam, 1990, p. 647 sq.

²⁴ Cl. Brixhe, *La langue*, cit., p. 72–73.

dează numeroși lingviști²⁵, că aceste particularități ale doricului din Creta se explică prin aceea că dorienii, veniți aici mai târziu, în unul sau mai multe valuri, într-o perioadă cu lungime variabilă, au fost influențați, inclusiv lingvistic, de grecii mycenieni, aflați deja de mai mult timp în insulă. Altfel spus, idiomul doric din Creta nu poate fi un argument pentru teoria invaziei doriene, așa cum este ea înțeleasă de «tradiționaliști», la o anumită perioadă, el sugerând numai că vorbitorii dialectului doric au conviețuit (și) în Creta cu vorbitorii dialectului mycenian (= arcado-cipriot?), fără să se poată spune nimic dacă unul din cele două grupuri a fost înaintea celuilalt.

Ce alte concluzii istorice se pot trage din aspectul idiomului doric din Creta? După opinia noastră, foarte puține și cu un înalt grad de incertitudine. Se poate admite, la rigoare, că strămoșii dorienilor din Creta au locuit cândva împreună cu cei din Argos, că au avut contacte cu vorbitorii dialectului arcado-cipriot, sau că au fost în contact cu mycenienii din Cnossos (sau și din Argos?). Aceste concluzii permit alte speculații ulterioare. Deoarece dialectul arcado-cipriot este principalul moștenitor al dialectului mycenian, sau, dacă nu, cel mai apropiat dialectului mycenian, elementele arcado-cipriote din idiomul doric din Creta se pot explica fie prin migrarea dorienilor cretani din Peloponez în *Dark Ages*, când s-au cristalizat principalele dialecte grecești, fie prin aceea că dorienii care au venit în Creta în epoca myceniană, au suferit influența mycenienilor, la fel cum dorienii din Argolida au fost influențați de aceeași mycenieni. Dar, pentru rațiuni care vor fi arătate mai jos, ipoteza migrării dorienilor în Creta în *Dark Ages* nu se poate susține la ora actuală. S-ar putea admite, eventual, numai venirea unor grupuri de coloniști doriani din Peloponez pe la începutul epocii marii colonizări grecești²⁶. Dar, probabil, explicația cea mai economică este aceea a lui J. Chadwick, care susține coexistența, în epoca myceniană, a dialectului mycenian și a celui proto-doric, în acest mod putând fi explicate și particularitățile dialectului cretan²⁷.

O altă realitate incontestabilă este menționarea prezenței dorienilor în Creta în sursele literare. În cântul XIX al *Odysseei*, versurile 172 sqq., Odysseus, travestit în fratele lui Idomeneus, descrie Penelopei insula Creta. Este o țară cu mulți locuitori, cu limbi diferite, cu nouăzeci de cetăți locuite de ahei, etocretani mărinimoși, kydoni, doriani tripartiți și divinii pelasgi²⁸. Aceasta este unica mărturie explicită despre existența dorienilor în poemele homerice. Povestirea lui Odysseus se referă la o epocă puțin anterioară sau contemporană războiului Troiei. Homer nu datează acest război, dar scriitorii din epoca clasică au stabilit, după calcule a căror precizie nu sunt discutate aici, data conflictului între 1334 (Douris) și 1129 (Phanias), data cea mai acceptată fiind cea propusă de Herodot și Thucydides, în jurul anului 1250 a.C.²⁹. Dar pentru problema noastră, puțin contează

²⁵ Vezi, spre exemplu, A. Bartonek, *Classification of the West Greek Dialects at the time about 350 B.C.*, Prague, 1972, p. 91–92, 183–184; E. Risch, *La posizione del dialetto dorico*, cit., p. 18; Y. Duhoux, *Le éléments grecs*, cit.; L. Dubois, *Recherches sur le dialecte arcadien*, I, Louvain-la-Neuve, 1986, p. 122 sq; Cl. Brixhe, *La langue*, cit., p. 640 sqq.

²⁶ Cfr. H. Van Effenterre, *La Crète et le monde grec de Platon à Polybe*, Paris, 1948, p. 54; Id., *La Crète serait-elle une terre de colonisation?*, CS, I, 1988, p. 73–82.

²⁷ J. Chadwick, *Who were the Dorians?*, PdP, XXXI, 1976, p. 114 sq.: „If we turn to Crete, the generally held archaeological view now is that a new people from the Greek mainland invaded Crete in the middle of the 15 century, and established their rule at Knossos; and the evidence of the Knossos tablets confirms that those were the Greek speakers. We must imagine that the Mycenians who organised this movement were accompanied by large numbers of the lower classes; they would have served as soldiers for the invasion, but thereafter been rewarded with grants of land in Crete, so that within two generation there would be a substantial Doric-speaking population entrenched in all the main centres... This theory will also explain the presence in the later Cretan dialect of East Greek features which are unparalleled elsewhere in West Greek, such as the nominative plural of the article in *oi, ai* in place of the inherited *toi, tai*”. Aceste opinii ale învățatului englez sunt reluate în: *The Mycenaean Dorians*, BICS, 23, 1976, p. 115–116; *Der Beitrag der Sprachwissenschaft zur Rekonstruktion der griechischen Frühgeschichte*, *Anzeiger phil.-hist. Kl. der Österr. Akad. der Wiss.*, 113, 1976, p. 183–198; *Traditional Spe-*

lling or Two Dialects? in *Res Mycenae* (Akten des VII. Internationalen Mykenologischen Colloquiums in Nürnberg vom 6–10 April 1981), hrsg. von A. Heubeck und G. Neuman, Göttingen, 1983, p. 78–88; *I Dori e la creazione dei dialetti greci*, in D. Musti (a cura di) *Le origini dei Greci*, cit., p. 3–12. Pentru critica acestei teorii, vezi Peter G. von Soesbergen, *The Coming of the Dorians*, *Kadmos*, 20, 1, 1981, p. 38–51; Y. Duhoux, *Introduction aux dialectes grecs anciens*, Louvain-la-Neuve, 1984, p. 50–52; A. Bartonek, *L'evoluzione dei dialetti greci nella dimensione geografica delle età oscure*, in D. Musti et al., *Transizione dal miceneo al alto arcaismo*, cit., p. 244–265.

²⁸ τ 172 sqq.

Κρήτη τις γὰρ ἔστι, μέσῳ ἐνὶ οἴνοπι πόντῳ,
καλῆ καὶ πείρα, περίρρυτος· ἐν δ' ἀνθρώποι
πολλοὶ, ἀπειρέσιοι, καὶ ἐννήκοντα πόλεις
175 ἄλλη δ' ἄλλων γλῶσσα μεμιγμένη· ἐν μὲν Ἀχαιοί,
ἐν δ' Ἐτεόκρητες, μεγάλητορες, ἐν δὲ Κύδωνες,
Δωριεῖς τε τριχᾶάκες δῖοι τε Πελασγοί
τῆσι δ' ἐνὶ Κνωσὸς, μεγάλη πόλις, ἐνθα τε Μίνως
ἐννέωρος βασίλευε Διὸς μεγάλου ὀαρτιστῆς

²⁹ Pentru cronologia războiului troian, vezi L. A. Stella, *La cronologia della guerra di Troia nelle ultime discussioni storico-archeologiche*, in *Atti del I Congresso Internazionale di Preistoria e Protoistoria Mediterranea*, Firenze, 1952, p. 330 sqq.; J. Bérard, *Le mur pélasgique de l'acropole et la date de la descente doriene*, in *Studies Presented to David Moore Robinson*, vol. I, Saint Louis, 1951, p. 155 sqq.; R. J. Forsdyke, *Greece before Homer*, *Ancient Chronology and Mythology*. London, 1956; G. L. Huxley,

datarea cu precizie, fixarea momentului războiului Troiei, și nici dacă acesta a avut sau nu loc. Important este însă faptul că, în concepția autorului *Odyseei*, în acea perioadă, insula Creta era foarte populată de aheii, eteocretani, kydoni, doriieni și pelasgi, care vorbeau limbi diferite. Adică, traducând în limbajul istoricilor moderni, aceste popoare existau în Creta în epoca myceniană.

Acești cretani au contribuit, cât ne lasă să înțelegem *Iliada* (și implicit *Odyseea*, XIX, 182), cu un contingent foarte important la acțiunea comună a aheilor conduși de Agamemnon. Sub zidurile Troiei, în fruntea oștirii din Creta era Idomeneus, despre care *Iliada* (N 449–452) și *Odyseea* (τ 177–181) spun că a fost fiul lui Deucalion, nepotul lui Minos și strănepotul lui Zeus. Acest arbore genealogic pune probleme dificile nu numai pentru cronologia pe care o implică, dar și pentru personajele sale. Dacă acceptăm cronologia lui Herodot și Thucydides pentru războiul troian și dacă admitem, cum fac uneori cei doi istorici, ca bază de calcul patruzeci de ani pentru o generație, ajungem la concluzia că generația lui Idomeneus s-ar situa în jurul anului 1250, aceea a lui Deucalion în jurul lui 1290 (1250 + 40) și aceea a lui Minos în jurul lui 1330 (1290 + 40); dacă admitem totuși baza de calcul de trezeci de ani, atunci generația lui Deucalion s-ar situa în jurul anului 1280 și aceea a lui Minos în jurul anului 1310³⁰.

Această cronologie este totuși dificil de admis de acei învățați moderni care îl consideră pe Minos ca fiind reprezentatul epocii de maximă dezvoltare a Cretei preheleneice, situată în jurul anului 1500 a.C.³¹. Dacă însă se acceptă această datare, rezultă că războiul Troiei, și implicit Idomeneus, s-ar situa în jurul anului 1420 a.C., adică într-o perioadă care depășește cu mult cele mai înalte datări ale autorilor antici. Problema pare fără soluție și încercarea lui Fr. Schachermeyer de a considera pe Minos ca simbol a dinastiei din Creta anterioară anului 1440 a.C., pe Deucalion ca reprezentant a dinastiei dintre 1440–1350 a.C. (Myc. II și III A) și pe Idomeneus al aceleia dintre 1340–1200 (Myc. III B), deci de a considera aceste personaje ca simbolizând marile perioade arheologice din Creta din cea de a doua jumătate a mileniului II, nu constituie un real progres pentru cunoașterea istoriei Cretei din acea epocă³². Cel mult, personajele umane din acest arbore genealogic implică ideea unei continuități între lumea lui Minos și aceea myceniană; oricum, ele nu pot ascunde caracterul artificial, contradictoriu al acestei trame.

În arborele genealogic al lui Idomeneus, care începe cu Zeus, personajele umane au nume care, judecând după literatura post-homerică, sugerează unele epoci istorice și unele regiuni geografice. Minos simboliza, evident, Creta preheleneică. Deucalion este o figură mitică cu puține legături cu Creta, deoarece se simțea bine în nordul Greciei, mai ales în Thessalia, ca un adevărat Noe al strămoșilor dorienilor (Hdt, I, 56)³³. Deoarece conducea pe aheii din Creta, Idomeneus poate fi considerat grec. Numele său are prin desinența –εύς, un aspect grec, deși această desinență este adesea atașată unor rădăcini negrețești³⁴. Marea vechime a numelui este asigurată de varianta sa feminină, *Idomenea*, care se citește printre antroponimele din inscripțiile lineare B din Pylos (PY Eb, 498, Ep. 212, *i-do-me-ne-ja*), în toponimul *i-da-ma-te* (AR, Z₁, Z₂) și, probabil, în teonimul *i-da-o* (KO Z₁), întâlnite în inscripțiile lineare A din Creta³⁵. Acestea din urmă justifică tentația de a explica numele eroului grec ca provenind de la Ida, numele celui mai înalt munte din insulă. Dar legătura sa cu Deucalion, care nu-și găsește explicație în Creta, ne trimite din nou către nordul Greciei, unde Idomeneus este ethnikonul localității Ἰδομεναί sau Ἰδομένην de pe Axios din Macedonia, amintit de sursele literare antice și de lista thearodocilor din Delphi de la finele secolului III sau din secolul II a.C., care apare la Thucydides, (II, 100, 3) și la Strabo (VIII, 8, 5,

Thucydides and the Date of the Trojan War. A Note, PdP, LIV, 1957, p. 209–212; G. E. Mylonas, *Priam's Troy and the Date of its Fall*, *Hesperia*, XXXIII, 4, 1964, p. 353; C. Brillante, *Tucidide e la colonizzazione di Melos*, QUCC, n.s., XIII, 1983, p. 79.

³⁰ Pentru sistemul cronologic al lui Herodot și Thucydides al epocii eroice, vezi Ed. Meyer, *Forschungen zur alten Geschichte*, I, Halle, 1892, p. 170 sq.; H. T. Wade Gery, *The poet of the Iliad*, Cambridge, 1952; W. Den Boer, *Laconian Studies*, Amsterdam, 1954, p. 15; Id. *Political propaganda in Greek Chronology*, *Historia*, V, 1956, p. 163; J. Forsdyke, *Greece before Homer*, cit., p. 32; F. Kiechle, *Lakonien und Sparta* (Vestigia V), München und Berlin, 1963, p. 82–84; D. P. Henige, *The Chronology of Oral Tradition*, Oxford, 1974 (App. C: *The Spartan Royal Genealogies*), p. 211; C. Brillante, *La leggenda eroica e la civiltà micenea*, cit. p. 72; Id., *Thucidide*, cit., p. 73 sq. și, în general, F. Prinz, *Gründungsmythen und Sagenchronologie*, München, 1979.

³¹ Vezi J. T. Hooker, *Homer and the Late Minoan Crete*, JHS, LXXXIX, 1969, p. 69.

³² F. Schachermeyer, *Die griechischen Rückerinnerung*, cit., p. 288.

³³ P. Kretschmer, *Die vorgriechischen Sprach- und Volksschichten*, în *Glotta*, XXX, 1943, p. 165; Antroponimul este cu siguranță vechi, deoarece poate fi întâlnit în inscripțiile lineare B din Pylos (*de-u-ka-ri-jo*, PY 58 = An 654), iar în *Iliada* (Y 478) este amintit un Deucalion de origine troiană. Despre Deucalion, vezi *Roscher Lexikon*, I, 1884–1890, col. 994–998 (L. v. Sybel) și *Der Kleine Pauly*, I, 1964, col. 1498–1500 (H. v. Geisau).

³⁴ Cfr. O Szemerényi, *The Greek nouns in –εύς*, în *Μνήμη Χάρτιν Gedenkschrift Paul Kretschmer*, II, Wien, 1957, p. 178.

³⁵ Cfr. P. Dorsi, *Per una storia della toponimastica cretese antica*, *Incontri linguistici*, 3/1, 1976–1977, p. 43 și n. 11.

p. 389) în varianta Εἰδομένῃ³⁶. Deci, este posibil ca Deucalion și Idomeneus din arborele genealogic cretan care începe cu Zeus să indice o străveche legătură dintre Creta și regiunea dialectală dorică din nordul Greciei, sau, în alte cuvinte, este posibil ca aceste antroponime să fie un târziu ecou al prezenței dorienilor în insula lui Minos în epoca myceniană (vezi și mycenianul *i-do-me-ne-ja*)³⁷.

Să ne întoarcem la dorienii din *Odysseea*. Ei sunt amintiți, repetăm, în cântul al XIX-lea, în descrierea insulei Creta făcută de Odysseus. Dar acest cânt nu a ajuns la noi în forma sa originală. Aceasta este o concluzie care s-a impus în urma studiilor făcute asupra compoziției *Odysseei*, de care orice istoric este obligat să țină cont atunci când face aprecieri asupra epocii istorice pe care o reflectă *Odysseea* în general și acest cânt în special³⁸. Se știe că, începând cu cântul al XVI-lea al *Odysseei*, ἄναγνωρισμός, adică felul în care Odysseus s-a făcut recunoscut treptat de cei apropiați lui din Ithaca, este una din temele principale ale *Odysseei*³⁹. În versiunea actuală a poemului, acest proces se încheie cu cântul XXIII, când eroul se face cunoscut Penelopei, după ce în prealabil procedase la μνηστροφονία,uciderea pețitorilor. Dar există unele indicii suficiente de clare din care rezultă că, într-o fază mai veche a elaborării *Odysseei*, ἄναγνωρισμός dintre Odysseus și Penelopa s-a produs înainte de μνηστροφονία. Așa ne sugerează atmosfera generală a cânturilor XIX și XXI, lipsa de precauție, nefirească pentru Odysseus, care a făcut ca el să fie recunoscut de vechea sa slujnică Eurycleia, atunci când îi spăla picioarele, în urma unei răni pe care i-o făcuse cândva un mistreț (τ 392 sq.)⁴⁰, versurile φ 311 sq., în care Penelopa pledează cu ardoare în fața pețitorilor pentru a i se permite lui Odysseus, în ciuda înfățișării sale jalnice, să-și încerce norocul în concursul cu arcul etc. Această sugestie este confirmată de versurile 167 sq. din cea de-a doua *Nekyia* din care rezultă că Odysseus se lăsase recunoscut de soție înaintea uciderii pețitorilor⁴¹. Cu alte cuvinte, nu este nimic hazardat în afirmația că, deoarece în timpul elaborării celei de-a doua *Nekyia* – cânt considerat ca fiind unul dintre cele mai recente din *Odysseea* –, nu era cunoscută versiunea actuală a recunoașterii dintre soți după μνηστροφονία, versurile care conțin răspunsul lui Odysseus la întrebarea Penelopei: τίς πῶθεν εἶς ὀνδρῶς (v. 105), anume că este originar din Creta și frate cu Idomeneus (τ 165–202), nu aparțin formei primitive a acestui cânt, ci a fost adăugat de rapsodul care a imaginat recunoașterea dintre soți după uciderea pețitorilor.

Aceasta este explicația pe care o dă nepotrivilor de mai sus U. von Wilamowitz-Moellendorff, în urma unei analize de mare finețe, necontrazisă argumentat până astăzi⁴². Dependența versurilor τ 172 sq.

³⁶ Plin. *N.H.*, IV, 35; Ptol. III, 12, 36; Steph. Byz., s.v. Ἰδομεναί; Tab. Peut., VIII, 1; Geogr. Rav. 4, 9, 196, 5; Hierokl. *Synekd.* 639–5. Pentru datare, Cfr. L. Robert, *Hellenica*, XI–XII, p. 160 n. 4 și 161 sq.; Id. BCH, LXX, 1946, p. 514 sq. Pentru discuția noastră, antroponimul Ἰδομενεός, cunoscut din două inscripții din Rhodos, *GDI*, 4140, 4230, este interesant doar pentru că se găsește în aria dialectală dorică.

³⁷ Vezi și P. Kretschmer, *Die vorgriechischen Sprachen*, cit., p. 164–165, care, totuși, leagă în mod artificial aceste antroponime cu problema messapică: «Dies alles in Verbindung mit der erwähnten Sagenversion führt auf die Vermutung, daß sich unter Idomeneus ein Vertreter der Messapier verbirgt, die aus dem nördlichen Balkan über Hellas nach Kreta gekommen waren». Despre tradiția originii cretane a messapilor, vezi buna judecată a lui E. De Juliis, *Gli Iapigi. Storia e civiltà della Puglia preromana*, Milano, 1988, p. 11–12: «Questa fortuna sarebbe nata da un'esigenza polemica degli indigeni Messapi nei confronti dei Greci di Taranto, nel momento in cui più aspro era diventato il conflitto tra i due popoli. I Messapi, vantando un'origine da un'antica e nobile civiltà come quella cretese, potevano validamente contraporsi all'arroganza degli Spartani di Taranto, che consideravano le genti indigene solo come un potenziale serbatoio di schiavi».

³⁸ Pentru problema compoziției *Odysseei*, vezi P. Von der Mühl, în *RE*, Suppl. VII, 1940, cli. 696–768; A. Heubek, *Die homerische Frage, Ein Bericht über die Forschung der letzten Jahrzehnte*, (Erträge der Forschung, 27), Darmstadt, 1974, p. 87–152; J. Latacz, *Homer. Der erste Dichter des Abendlands*², München und Zürich, trad. italiană, Roma-Bari, 1998, p. 133–152.

³⁹ Tema recunoașterii dintre soți este strâns legată de firul conducător al întregului poem, care este dorul reciproc care i-a împiedicat ca, timp de zece ani, aceștia să nu uite. Cfr. P. Von der Mühl, în *RE*, cit., col. 698; J. Latacz, *Homer*, cit., p. 148 sq.

⁴⁰ Probabil că în varianta primitivă, această scenă va fi servit ca începutul recunoașterii dintre soți. Poetul variantei actuale a transformat motivul cicatricei într-o nouă încercare pentru Odysseus. Cfr. H. Erbse, *Beiträge zum Verständnis der Odyssee*, Berlin-New York, 1972, p. 96 sq.

⁴¹ ω 167 sq. αὐτὰρ ὁ ἦν ἄλοχον πολυκερδείησιν ἄνωγεν τόξον μνηστήρεσσι θέμεν πολίων τε σίδερον, ἡμῖν αἰνομόροισιν ἀέθλια καὶ φόνου ἀρχήν.

Conținutul celei de-a doua *Nekyia* este foarte important pentru discuția referitoare la straturile redacționale ale *Odysseei*. În versiunea actuală a poemului, firul acțiunii se încheie la jumătatea cântului al XXIII-lea, odată cu recunoașterea dintre soți, ceea ce face ca următorul cânt, *Nekyia*, să pară ocontinuare oarecum nepotrivită. Pentru semnificația cântului XXIII, vezi studiile reunite de J. Latacz în volumul *Homer. Die Dichtung und ihre Deutung*, Darmstadt, 1991: A. Kirkhoff, *Die Homerische Odyssee. Die Wiedererkennungsszene in 23 Buch*, p. 317–339; W. Schadewaldt, *Neue Kriterien zur Odyssee Analyse. Die Wiedererkennung des Odysseus und der Penelopa*, p. 340–365; S. Beßlich, *Die Wiedererkennungsszene im 23. Buch und Schadewaldts Versuch einer Rekonstruktion*, p. 366–387; U. Hölscher, *Die Erkennungsszene in 23. Buch der Odyssee*, p. 388–405; J. Latacz, *Neue Kriterien zum Odyssee-Verständnis (Die Wiedererkennung in 23. Gesang)*, p. 406–417. Adaugă R. Merkelbach, *Untersuchungen zur Odyssee*, München, 1951, p. 1 sq. Pentru semnificația cântului XXIV, vezi H.-A. Stössel, *Der letzte Gesang der Odyssee. Eine unitarische Gesamtinterpretation*, dis. Erlangen-Nürnberg 1975, mai ales p. 150.

⁴² U. von Wilamowitz-Moellendorff, *Homerische Untersuchungen* (Philologische Untersuchungen, Heft 7), Berlin, 1884, p. 58 sq.; Id. *Die Heimkehr des Odysseus* (Neue homerische Untersuchungen), Berlin, 1927, p. 19 sq.; K. J. Beloch, *Origini cretesi*, cit. p. 219–220.

de alte cânturi din epopee este foarte evidentă. Genealogia lui Idomeneus, ca fiu al lui Deucalion și nepot al lui Minos, este sugerată de M 117; M 307 și P 608, și redată explicit în N 446–452; imaginea Cretei ca insulă întinsă în mijlocul mării se regăsește în v 256–257 și 260; naufragiul lui Odysseus pe traseul dintre Malea și Creta se întâlnește în γ 286–291, în timp ce imaginea Cretei ca un teritoriu foarte populat, cu numeroase orașe, se vede în B 643⁴³.

Admisă această realitate, se poate ușor demonstra că versurile 175–177 din cântul XIX, care, în concepția autorului lor, ar fi imaginea etnografică a Cretei din timpul războiului troian, sunt, de fapt, încă și mai târzii, fiind adăugate de un rapsod oarecare care, din diferite motive, voia să-și etaleze cunoștințele etnografice. Această interpolare stângace – dacă nu este vorba de o inexplicabilă neatenție a poetului *Odysseii* – este evidentă la o simplă lectură. Versul 174, –... καὶ ἐννήκοντα πόλεις, se continuă cu versul 178, τῆσι δ' ἐνὶ Κνωσὸς μεγάλη πόλις, poetul voind să spună că în insula Creta erau nouăzeci de cetăți, între care marele Cnossos, versurile 175–177 neavând nici o legătură cu cele două versuri citate mai sus. După Beloch și Pareti⁴⁴, aceste versuri nu pot fi mai vechi de secolul VI a.C., dar chiar dacă, prin absurd, ar face parte din structura autentică a cântului al XIX-lea, ele ar reflecta epoca când *Odysseea* a primit contururi finale, adică primele decenii ale secolului al VII-lea a.C.⁴⁵.

Către această concluzie ne îndeamnă și alte indicii. În eposul homeric, dorienii sunt menționați doar în versul τ 177, ceea ce, evident, pune la grea încercare pe cei care adoptă teoria invaziei doriene în formularea ei tradiționalistă, dogmatică, deoarece implică acceptarea acestei invazii înaintea războiului troian. În realitate, această menționare este însă un indiciu că versurile τ 175 sqq. sunt târzii în raport cu *Odysseea*. Deoarece până către finele secolului VIII și primele decenii ale secolului VII a.C., când epopeile homerice au primit forma finală, acestea, cu excepția versului aici incriminat, ignorau numele de dorienii, este o dovadă că acest etnonim nu era încă în uz. Orice trimitere la efortul arhaizant al poeziei homerice nu rezistă în fața evidenței că, în timpul

⁴³ L. Pareti, RFIC, XLVI, 1918, p. 307. Pentru epitetul δῶτ atribuit pelasgilor, vezi *infra*.

⁴⁴ Cfr. K. J. Beloch, *Origini cretesi*, cit p. 47; Id., *Griechische Geschichte*, I, 2, p. 47; L. Pareti, *Storia di Sparta*, cit., p. 68 sq.

⁴⁵ Discuția referitoare la datarea poemelor homerice este de parte de a fi încheiată. Cfr. I. Morris, *The Use and Abuse of Homer*, CA, 5, 1986, p. 81–138; S. Lowenstan *Talking Vases: Relationship between the Homeric Poems and Archaic representations of the epic myth*, TAPA, 127, 1997, p. 21–76. Dificultatea fundamentală cu care se confruntă arheologia homerică constă în faptul că textele actuale ale poemelor homerice sunt, în esență, fructul ediției filologilor alexandrini, devenită, se pare canonică, către anul 150 a.C. Este posibil, de aceea, ca până la această dată epopeile să fi avut mai multe variante locale, chiar dacă edițiile locale, culese de alexandrini în întreg spațiul lumii grecești, și fragmentele de papiri, anterioare anului 150 a.C., erau, în ciuda puținelor diferențe nesemnificative, în esență identice. Cfr. S. West, în A. Heubeck, S. West e J. B. Hainsworth, *A Commentary on Homer's Odyssey*, vol. I, Oxford, 1988, p. 36, 40 e 44. Cum vor fi arătat epopeile în secolul VI–V e greu de spus, deoarece ele erau «constantly changing poems until the moment when each was fossilized in writing. In one sense, it could be said that neither existed as texts until that moment came long» (I. Morris, *The Use and Abuse of Homer*, cit. p. 85). Pentru datarea *Odysseii*, W. Burkert, *Das hunderttorige Theben und die Datierung der Ilias*, WS, 10, 1976, p. 521, consideră ca *terminus post quem* anul 663, când a fost distrusă Theba egipteană. Către aceeași dată ne îndreaptă și menționarea cimrierienilor (λ 14), dacă acești cimrierieni sunt aceia care au atacat regatul frigian către 670 a.C. Pentru datarea acestui eveniment, vezi A. J. Ivantchik, *Les Cimmériens au Proche-Orient*, Fribourg Suisse-Göttingen, 1993, p. 73. Probabil că un *terminus post quem* fără dubii oferă φ 13 sqq., unde se spune că Messenia făcea parte din Lacedemonia. Se pare că Messenia a început să fie în această situație doar după primul război

messenian, în ultimele decenii ale secolului VIII a.C., ceea ce poate explica și absența lor în *Catalogul corăbiilor*. Cfr. M. Vasilescu, *Les Thraces dans les épopées homériques* in *Actes du II^e Congrès International de Thracologie*, vol. I, Bucarest, 1980, mai ales p. 155 sqq.; A. Giovannini *Etude historique sur les origines du Catalogue des vaisseaux*, Berne, 1969, p. 28. Pentru datarea primului război messenian, vezi J. T. Hooker, *The ancient Spartans*, London, 1980, p. 101 sqq. Ca *terminus ante quem* sunt considerate mai ales vechile aluzii la poemele homerice, sau cele mai vechi reproduceri exacte din ele, sau cele mai vechi reprezentări de scene homerice pe vase ceramice. Vezi, în general, R. Merkelbach, *Untersuchungen zur Odyssee*, München, 1951, p. 231 sqq.; A. Heubeck, *Die homerische Frage*, cit., p. 213 sqq.; T. B. L. Webster, *From Mycena to Homer: A study in Early Greek Literature and Art*, London, 1960, p. 169–172; 198–199; 203–205, 209; M. L. West, *The Rise of Greek Epic*, JHS, 108, 1988, p. 151 și n. 5; Id. *The Date of the Iliad*, MH, 52, 1995, p. 206–7; K. Fittschen, *Untersuchungen zur Beginn der Sagedarstellung bei den Griechen*, Berlin, 1969, p. 199–201; K. Schefold, *Das homerische Epos in der antiken Kunst*, in *Wort und Bild. Studien zur Gegenwart der Antike*, Basel, 1975, p. 27–42; Id., *Die Bedeutung der Kunstgeschichte für die Datierung der frühgriechischen Epik*, în J. Latacz (hrsg.), *Zweihundert Jahre Homer-Forschung. Rückblick und Ausblick* (Colloquium Rauricum, Band 2), Stuttgart und Leipzig, 1991, p. 511–526; R. Kannicht, *Dichtung und Bildkunst. Die Rezeption der Troja-Epik in den frühgriechischen Sagenbildern*, *Wort und Bild. Symposium Tübingen 1977* (hrsg. H. Brunner, R. Kannicht, K. Schwager), München, 1979, p. 279–296; B. Andrae, *Odysseus. Archäologie des europäischen Menschenbildes*, Bielefeld, 1982, p. 25 sqq.; F. Brommer, *Odysseus. Die Taten und Leiden des Helden in antiker Kunst und Literatur*, Darmstadt, 1983, p. 70, 120. Vezi și dubiile lui R. M. Cook, *Art and Epic in Archaic Greece*, BA Besch, 58, 1983, p. 1–10.

elaborării acestei poezii, dorienii, în sens dialectal, ocupau în Grecia, în mod sigur, cam aceeași arie geografică ca în epoca istorică, ceea ce ar fi făcut imposibilă completa lor disimulare⁴⁶.

Coloniile aheene din sudul Italiei aduc noi argumente pentru apariția relativ târzie a numelui dorienilor. Este vorba de coloniile Sybaris, Metapont, Crotona și Pandosia, care au fost fondate către anii 720–700 a.C.⁴⁷.

Pe vremea când Herodot se afla în Italia⁴⁸, el a aflat că crotoniații erau de neam ahean⁴⁹, iar alte surse posterioare, mai ales Antiochos din Syracuza, Pseudo-Skymnos și Strabo, vorbesc de originea aheană și a celorlalte colonii enumerate, oferind și alte amănunte despre întemeierea acestora⁵⁰. Dintre aceste amănunte, reținem, pentru discuția noastră, pe acelea oferite de Antiochos care spun că aheii din Sybaris, după ce Metapontul a fost distrus de samniți, au invitat pe ahei să ocupe locul părăsit, datorită urii străvechi pe care aceștia o nutreau față de locuitorii Tarentului, încă de pe vremea izgonirii aheilor din Laconia [de strămoșii spartani ai tarantinilor]⁵¹. Există, așadar, pe vremea lui Antiochos (sec. V a.C.), convingerea grecilor din coloniile aheene din Italia că strămoșii lor erau aheii din eposul homeric care fuseseră nevoiți, datorită pătrunderii dorienilor în Peloponez, să-și găsească refugiul în Ahaia peloponeziacă aflată în nordul peninsulei⁵². Această opinie, care se potrivește bine cu mitul invaziei doriene în Peloponez, este contrazisă însă de o realitate indubitabilă: «aheii» din coloniile din Magna Graecia, ca și «aheii» din Peloponez vorbeau idiomul doric⁵³. Mai mult, dialectul vorbit în coloniile aheene din Italia, documentat prin inscripții și legende de pe monede care datează de la sfârșitul secolului VII sau începutul celui următor⁵⁴, prezintă unele fenomene care îl apropie mai puțin de Ahaia, unde au fost descoperite inscripții aproape toate târzii, ci mai ales de graiurile dorice nord-occidentale, de cel argolic și de cel focean. Dacă lucrurile stau așa, aceste fenomene dialectale s-ar putea explica prin participarea la întemeierea coloniilor aheene din sudul Italiei nu numai a coloniștilor originari din Ahaia, ci a altor doriene din Argolida, Elida, Locrida și Focida despre care vorbesc mai mulți autori antici⁵⁵.

Pentru problema noastră, numele de «aheene» pe care îl purtau unele colonii doriene din Magna Graecia ne învață că, la vremea întemeierii lor (finele secolului VIII a.C.), denumirea tribală de «doriene»

⁴⁶ Absența dorienilor în poezia homerică, explicată prin forța de arhaizare al aezilor homerici, la, spre exemplu, G. S. Kirk, *The Homeric Poems as History*, în *CAH*³, II, 2, 1975, p. 843, Cap. XXXIX (b); P. Wathelet, *L'origine du nome des Hellenes et son développement dans la tradition homérique*, în *Les Etudes Classiques*, XLIII, 2, 1975, p. 128. Pentru definirea fenomenului de arhaizare în *Iliada*, vezi D. Musti, *Storia greca*⁵, Bari, 1995, p. 106: «... il poema deve di norma ignorare, nella formulazione esplicita, le realtà posteriori alla guerra troiana, ma nel modo stesso in cui tace (o semplicemente allude), chiaramente dissimula una conoscenza di situazioni diverse e di epoca più avanzata». Totuși nu cred că învățatul italian are dreptate să ilustreze acest fenomen de arhaizare cu versurile din *Catalogul corăbiilor* (B 653–670) care ar disimula pe doriene, deoarece versul B 655, διὰ τριχὰ κοσμηθέντες, face aluzie, *stricto sensu*, la cele trei triburi doriene tradiționale, nu și la doriene.

⁴⁷ Cfr. J. Boardman, *The Greek Overseas. Their Early Colonies and Trade*, London, 1980, trad. română, București, 1988, p. 241 sqq.; M. Sakellariou, *Les métropoles des colonies grecques d'Occident*, în G. Pugliese Carratelli (sous la direction de), *Grecs en Occident*, Milano, 1996, p. 183.

⁴⁸ Cfr. F. Jacoby, *Herodotos*, în *RE*, Suppl., II, p. 460.

⁴⁹ Hdt., VIII, 48.

⁵⁰ Izvoarele literare privind coloniile aheene din Magna Graecia sunt prezentate pe larg de J. Bérard, *La colonisation grecque de l'Italie méridionale et de la Sicile dans l'Antiquité: l'histoire et la légende*², Paris, 1957, p. 140 sqq. Pentru colonizarea greacă, din sudul Italiei, vezi *Metropoli e colonie di Magna Grecia*, (*Atti del III Convegno di Studi sulla Magna Grecia, Taranto, 13–17 ottobre 1963*), Taranto, 1964, p. 51 sqq., 87 sqq., 113 sqq.

⁵¹ Antiochos, *FGrHist*. 555 F 12 = Strabo VII, 1, 15, p. 264. Pentru semnificația acestei povestiri, vezi L. Lacroix, *Monnaies et colonisation dans l'Occident grec*, Bruxelles, 1965, p. 87 sqq.

⁵² Ahaia Peloponeziacă văzută ca loc de refugiu al populației dislocate de doriene: Hdt. VII, 73; Strabo, VIII, 7, 1, p. 383–384; Paus., VIII, 1–7.

⁵³ Cfr. A. Thumb – E. Kieckers, *Handbuch*, cit., p. 226 sqq.

⁵⁴ Cfr. R. Arena, *La colonisation grecque de l'Occident: les dialectes*, în G. Pugliese Carratelli, *Grecs en Occident*, cit., p. 194 sqq.

⁵⁵ L. Pareti, *Storia di Sparta*, cit., p. 97 sqq., unde se dau numeroase alte detalii relevante. În favoarea argumentării convingătoare a învățământului italian, se pot aduce noi elemente. Într-un decret de proxenie din Argos, publicat de P. Charneux, *Inscription d'Argos*, BCH, LXXXII, 1959, p. 5–7, apare o fratrie necunoscută până în acel moment în această cetate, numită Ἀχαίοι. După editorul inscripției, numele acestei fratii – la care W. Volgraff, *Observations sur le noms de trois phratries argiennes*, BCH, LXXXIII, 1958, p. 254–256, a adăugat numele altor două, Δυμῶναι și Αἰσχιδῶναι – s-ar explica prin trăinicia vechilor raporturi între Argos și vecina din nord, Ahaia Peloponeziacă. Totuși, exemple invocate pentru susținerea acestor legături vorbesc toate, fără excepție, de influența Argosului în Ahaia, ceea ce face îndoielnică această explicație. Dar, pentru noi, fratria Aheilor e un semn clar că în Argos, «aheii» nu erau opuși «dorienilor». M. Piérart, *Le tradizioni epiche e il loro rapporto con la questione dorica: Argo e l'Argolide*, în D. Musti (a cura di), *Le origini dei Greci*, cit., p. 287 sq., nu are nimic de spus în această problemă. Amintim, în aceeași ordine de idei, că alți Ἀχαίοι sunt atestați de două documente epigrafice de pe teritoriul Ligii etoliene, lângă localitatea Physkeis. Ei erau originari din Locrida, regiune unde se vorbea din timpuri imemorabile același dialect doric. Cfr. G. Daux, *RPh*, 64, 1938, p. 162, n. 2 și BCH, LXXVIII, 1954, p. 369, n. 1; L. Lerat, *Les Locriens de l'Ouest*, I, Paris, 1952, p. 12–13.

nu se răspândise încă asupra populațiilor doriene din Peloponez și Grecia centrală care purtau încă numele de «ahei»⁵⁶.

Inserarea lui Doros în arborele genealogic care începea cu Hellenos, fiul lui Deucalion, ne arată încă odată că denumirea tribală de «doriene» este posteroară etnografiei homerice. În *Corpus*-ul hesiodic, *Catalogul femeilor* îi consideră pe Doros, Xoutos și Aiolos, eponimii doriienilor, ionienilor, aheilor⁵⁷ și eoliienilor, adică a celor patru ramuri ale poporului grec, ca fii ai lui Hellenos⁵⁸. Or, acest arbore genealogic s-a putut sistematiza numai după ce denumirile de Ἑλληνας și Ἑλλάς s-au aplicat asupra tuturor grecilor și asupra întregului teritoriu locuit de ei. Deoarece în eposul homeric neamurile grecești aveau numele de Ἀχαιοί, Δαναοί sau Ἀργεῖοι, în timp ce Ἑλλάς se referea la o mică regiune din Phthia⁵⁹, rezultă că generalizarea numelui de Ἑλλάς peste toată Grecia este posteroară acestuia și înaintea lui Hesiod, care amintește pentru prima oară numele de Ἑλλάς în accepțiunea sa generalizată⁶⁰. Se admite că Hesiod a scris *Munci și zile* și *Theogonia* în jurul anului 700 a.C., iar celelalte poeme, care în antichitate au fost atribuite lui, sunt astăzi considerate ca fiind realizate de poeți din școala sa cel mai târziu în secolul VI a.C.⁶¹.

Catalogul corăbiilor (B 645–652), care după unii învățați moderni ar reflecta epoca myceniană⁶², ne spune că Idomeneus δουρικλυτὸς conducea contingentul din Creta, insula cu o sută de orașe, pe care îl îmbarcase pe optzeci de corăbii. Dintre cele o sută de cetăți, poetul *Catalogului* amintește doar Crossoșos, Gortys, Lyctos, Miletos, Lycastos, Phaistos și Rhytion. Este straniu că în această descriere a Cretei, ca de altfel nici în restul

⁵⁶ Cfr. L. Pareti, *Sparta*, cit. p. 100. Un caz similar îl oferă Ahaia Phthiotis unde «aheii phthioți» vorbeau dialectul doric, în timp ce epopeea presupune o populație eoliană. Că în epoca istorică denumirea de Ἀχαιοί se aplica populațiilor care foloseau dialectul doric, vezi Ed. Meyer, *Geschichte des Altertums*², Stuttgart-Berlin, 1928, II, 1, p. 281. Tăblița myceniană KN C 914, unde apare cuvântul *a-ka-wi-ja-de*, adică allativul toponimului Ἀχαιΐα (cfr. *Docs.*², p. 137–138), nu schimbă cu nimic valoarea raționamentului lui Gaetano De Sanctis de acum șaizeci de ani: „Il nome di Achei infatti compare in età storica come etnico spettante solo a tre importanti stirpi doriche, gli Achei della Ftiotide, gli Achei del Peloponneso, gli Achei dell'Italia meridionale. E prescindendo anche da questi ultimi che si ritenevano una colonia degli Achei peloponesiaci, quantunque non sia inaudito che i dominatori prendano il nome dei vinti, parebbe assai strano che questo nome, portato da due tribù doriche distinte e diverse tra loro, esse lo avessero preso entrambe indipendentemente dagli Achei assoggettati e che invece quel nome fosse scomparso là dove gli Achei non furono assoggettati dai Dori”. (*Storia dei Greci*, cit., p. 66). De aceea, ipoteza că în Homer numele de Ἀχαιοί ar desemna pe aheii pre-doriene, nu se verifică; aceasta este rezultatul unei alte ipoteze, de asemenea neverificată, despre invazia doriienilor după războiul troian. Vezi discuții la A. Sacconi, *Gli Achei in età micenea ed in Omero*, *Živa antika*, XIX, 1, 1969, p. 13 sqq. Pentru denumirile Ἀχαιΐς– Ἀχαιοί și Ἑλλάς– Ἑλληνας, vezi și R. J. Cunliffe, *Homeric Proper and Place Names*, London, 1931, s.v.; J. M. Aitchison, *The Achaean Homeland: Ἀχαιΐα or Ἀχαιΐς?*, *Glotta*, 42, 1964, p. 19–28. D. L. Page, *History and the Homeric Iliad*, Berkley-Los Angeles, 1972, p. 242 sqq.; 280 sqq.; P. Wathelot, *Les noms des Grecs et de la Grèce dans les formules de l'épopée homérique*, în *Actes du XI-e Congrès International des Sciences onomastiques* (Sofia 28.VI–4.VII, 1972), Sofia, 1975, p. 429–441; Id., *L'origine du nom des Hellènes*, cit., p. 119–128; A. Mele, în R. Bianchi Bandinelli (dir.), *Storia e civiltà dei Greci*, I, 1, Milano, 1979, p. 25 sqq.

⁵⁷ Xouthos este considerat de izvoare târzii ca tatăl lui Ion și Ahaios. Cfr. Apollod. *Bibl.*, I, 7, 3; Strab., VIII, 7, 1, p. 383; Diod., IV, 60; Conon, *Narr.*, 14; Paus., VII, 1.

⁵⁸ *Fragmenta Hesiodica*, edd. R. Merkelbach – M. L. West, Oxford, 1967, fr. 9.

⁵⁹ Nu trebuie dedusă ideea că în epoca homerică, sau măcar către sfârșitul acestei perioade, nu a existat sentimentul apartenenței tuturor triburilor grecești la același popor. Pentru această problemă, vezi J. N. Coldstream, *Geometric Greece*, London, 1977, p. 356 și *passim*; G. Nagy, *The best of the Achaeans: Concepts of the Hero in Archaic Greek Poetry*, Baltimore, 1979, p. 7 sqq. și *passim*; R. Hägg (ed.), *The Greek Renaissance of the Eight Century B.C.: Tradition and Innovation. Proceedings of the Second International Symposium at the Swedish Institute in Athens, 1–5 June, 1981*, Stockholm, 1983, mai ales studiile: C. Rolley, *Les grandes sanctuaires panhelléniques*, p. 109–114; St. Hiller, *Possible historical reasons for the rediscovery of the mycenian past in the Age of Homer*, p. 9–15; R. Hägg, *Burial customs and social differentiation in 8th – Century Argos*, p. 27–31; E. Lévy, *Naissance du concept de barbare*, *Ktéma*, 9, 1984, p. 5 sqq.; M. Vasilescu, *Hellènes et barbares dans les épopées homériques*, *Klio*, 71, 1, 1989, p. 70–77; J. V. Morrison, *Thematic Inversion in the Iliad: The Greek under Siege*, GRBS, 35, 1, 1994, p. 20. C. Morgan, *The origins of panhellenism* în N. Marinatos and R. Hägg (edd.) *Greek Sanctuaries. New approaches*, London and New York, 1996, p. 19–44.

⁶⁰ Hes., *Erga*, 653 și, probabil, 528. Pentru generalizarea denumirilor de Ἑλλάς și Ἑλληνας, vezi și N. G. L. Hammond, *Epirus*, Oxford, 1967, p. 382; Id., *A History of Macedonia*, vol. I, Oxford, 1972, p. 271; Id., *A History of Macedonia*, vol. I, Oxford, 1972, p. 271; Id., *Literary Evidence for Macedonian Speech*, *Historia*, XLIII, 2, 1994, p. 131 sqq.

⁶¹ Cfr. J. Schwartz, *Pseudo-Hesiodica*, Leyden, 1960; H. Schwabl, *Der Kleine Pauly*, 2, 1967, col. 1113–1117, s.v. *Hesiodos*; M. L. West, în *The Oxford Classical Dictionary*², edd. N. G. L. Hammond and H. H. Scullard, Oxford, 1970, p. 510 sqq.

⁶² T. W. Allen, *The Homeric Catalogue of Ships*, Oxford 1921; V. Burr, *Νεῶν Κατάλογος. Untersuchungen zum homerischen Schifskatalog*, *Klio Beiheft* (NF Heft 36), Leipzig, 1944; G. L. Huxley, *Mycenian Decline and the Homeric Catalogue of Ships*, *BICS*, 3, 1956, p. 19–30; D. L. Page, *History*, cit. p. 118 sqq.; M. Aposkitou, *Κρήτη και Ὀμηρος*, *Κρητικά Χρονικά*, XIV, 1960, p. 147–162; R. Hope Simpson and J. F. Lazenby, *The Catalogue of the Ships in Homer's Iliad*, Oxford, 1970.

Iliadei, nu este nici cea mai mică aluzie la mozaicul etnic și lingvistic pe care ni-l redau versurile τ 175 sqq: pentru *Iliada*, cretanii sunt aheii, danai sau argivi ca toți ceilalți luptători de sub zidurile Troiei aflați sub conducerea basileului Agamemnon. În concepția *Iliadei* și a *Catalogului*, Creta făcea parte, pentru a folosi o sintagmă modernă, din «imperiu» mycenian⁶³. Or tocmai aici apare primul dubiu față de opinia acelor care susțin că cercetările arheologice confirmă, în sens mycenian, imaginea oferită de *Catalog*; cu certitudine, Creta nu făcea parte, în înțeles politic, din «imperiu» mycenian⁶⁴. S-a arătat, cu dreptate, că dacă *Catalogul* ar fi imaginea Greciei myceniene, ar fi greu de înțeles cum Tlepolemos, care conducea contingentul rhodian (B 653 sqq.), venea numai cu nouă corăbii, știindu-se astăzi că Rhodosul era una dintre cele mai importante părți ale «imperiuului» mycenian⁶⁵, chiar dacă acceptăm ideea că nu trebuie pus mare preț pe numărul corăbiilor pe care le aduceau la flota comună diferiți lideri locali⁶⁶.

Pentru noi, *Catalogul corăbiilor*, ca și *Catalogul aliaților troieni* de altfel, a fost redactat în epoca arhaică, probabil prin secolul VII a.C.⁶⁷, fiind astăzi demonstrat că eposul homeric în genere și *Catalogul corăbiilor* în special au puține și confuze contacte cu epoca myceniană⁶⁸. El este însă anterior versurilor τ 175 sq., deoarece în B 653 sqq., unde este prezentat contingentul lui Tlepolemos Ἐρακλεΐδης, deși se face aluzie la cele trei triburi doriene tradiționale⁶⁹, și probabil chiar la mitul Heraclizilor⁷⁰, supușii Heraclizilor egeeni încă nu-și asumasera numele generic de «doriene»⁷¹.

⁶³ Despre presupusul imperiu mycenian și analogiile sale cu Homer, vezi I. Teggey, *Empire mycénien et empire homérique de Nestor*, AAnt Hung, 23, 1975, p. 93–105; J. T. Hooker, *Mycenaean Greece*, London, 1976, p. 132–137; William Meritt Sale, *The Government of Troy: Politics in the Iliad*, GRBS, 35, 1, 1994, p. 43.

⁶⁴ Cfr. J. T. Hooker *Homer and the Late Minoan Crete* JHS, 89, 1969, p. 68; B. Sergent, *La liste de Kom El-Hetan et le Peloponnèse*, în *Minos*, XVI, 1–2, 1977, p. 164.

⁶⁵ Cfr. D. Page, *History*, cit., p. 147 sq.

⁶⁶ Cfr. D. Page, *History*, cit. p. 152 sq.; G. L. Huxley, *Numbers in the Homeric Catalogue of Ships*, GRBS, 7, 1966, p. 313–318.

⁶⁷ Cfr. A. Giovannini, *Etude historique*, cit., *passim*. Învățatul elvețian, care a scris opera fundamentală pentru înțelegerea *Catalogului*, nu exclude cea de-a doua jumătate a secolului VIII a.C., în cazul în care autorul *Catalogului* și acela al *Iliadei* a fost aceeași persoană. Pentru J. K. Anderson, *The Geometric Catalogue of Ships*, în Jane B. Carter and Sarah P. Morris (edd.), *The Ages of Homer. A Tribute to Emily Townsend Vermeule*, Austin, 1995, p. 188: «the Catalogue is the work of a Boiotian poet living in the late eighth century B.C.... Our poet knew the Iliad, and was inspired by it» Vezi și G. Jachmann, *Der homerische Schiffskatalog und die Ilias*, Köln-Opladen, 1958; A. Toynbee, *The Homeric Catalogue of Contingents in Agamemnon's Expeditionary Force*, în *Some Problems of Greek History*, Oxford, 1969, p. 1–12; José Luis García Ramón, *En torno al Catalogo de las naves Homericas*, *Cuadernos de Filologia Classica*, 7, 1974, p. 145–180; L. M. Segolini, *Tra filologia e archeologia: il Catalogo omerico delle navi, Athenaeum*, N.S., III–IV, 1984, p. 601–619; D. Marozzi – M. Sinatra, *Alcuni aspetti del "Catalogo delle Navi" del II libro dell'Iliade come riflesso di una situazione di transizione*, în D. Musti et al., *La transizione da miceneo all'alto arcaismo*, cit., p. 145–154. Pentru comparația dintre geografia myceniană, așa cum este ea reflectată de inscripțiile lineare B, și geografia *Catalogului*, care a minat teoria despre originea sa myceniană, vezi J. Chadwick, *The two Provinces of Pylos, Minos*, 7, 1963, p. 125–141; C. Milani, *I toponimi micenei e il Catalogo delle navi*, RIL, 121, 1987, p. 151–188; Ead., *Geografia Micenea e geografia del Catalogo delle navi*, în M. Sordi, (a cura di), *Geografia e storiografia nel mondo classico* (Contributi dell'Istituto di Storia Antica, vol. 40), Milano, 1988, p. 3–18).

⁶⁸ Cfr. M. Finley, *Homer and Mycenae: Property and Tenure*, *Historia*, 6, 1957, p. 133 sqq. (= G. S. Kirk, *The Language of Background of Homer. Some Recent Studies and Controversies*, Cambridge, 1964, p. 191 sqq.); G. S. Kirk, *The Songs of Homer*, Cambridge, 1962, p. 117 sqq., 153 sq., 223 sq.; Id. *Homer and the Oral Tradition*, Cambridge, 1976, p. 20 sqq.; *Docs*², p. 415; A. Lesky, *Homeros, RE*, Suppl. Bd. 11, 1968, col. 787–788; A. Heubeck, *Geschichte bei Homer*, SMEA, 20, 1979, p. 22; Id., *Homer und Mykene, Gymnasium*, XCI, 1984, p. 1–4; C. Gallavotti, *Tradizione micenea e poesia greca arcaica*, în *Atti e Memorie del I Congresso Internazionale di Micenologia*, II, Roma, 1968, p. 831–861. Pentru M. L. West, *The Rise of Greek Epik*, cit., p. 168, «The idea that the Catalogue goes back to some kind of Mycenaean „document” is a wistful error». Vezi și nota precedentă.

⁶⁹ B 668: τριχθᾶ δὲ ἔκηθεν καταφυλαδόν. Unii autori, spre exemplu L. Pareti, *Storia di Sparta*, cit., p. 69, n. 2 H. Lorimer, *Homer and the Monuments*, London, 1950, p. 47, 466 n. 2 și R. Hope Simpson – J. F. Lazenby, *The Catalogue*, cit., p. 118, consideră că și versul B 655, διὰ τριχὰ κομηθέντες, se referă la cele trei triburi doriene. În realitate, versul se referă la trei localități, Lindos, Ialisos și Cameiros, Cfr. D. L. Page, *History*, cit., p. 148.

⁷⁰ Contingentele din Casos, Carpathos, Nisyros și Cos erau conduse de Feidippos și Antiphos, fiii lui Thessalos, un alt fiu al lui Heracles (B 676).

⁷¹ Nu vorbim aici de faptul dacă Heracle este sau nu eroul dorian prin excelență, sau dacă Tlepolemos și alți Heraclizi din Egeea simbolizau sau nu epoca myceniană. Ceea ce se poate deduce din versurile B 653 sqq. este faptul că mitul Heraclizilor – aici în faza sa primară – nefiind cunoscut de *Iliada* și *Odyseea*, este un alt indiciu pentru compilarea târzie a *Catalogului*. De aceea, nu are rost să suspectăm aceste versuri ca fiind interpolate. Vezi G. M. Bolling, *The Athetized Lines of the Iliad*, Baltimore Maryland, 1944, p. 79; D. L. Page, *History*, cit., p. 176, n. 86. Pentru Heraclizii din Egeea, vezi și L. R. Farnell, *Greek Hero Cults and Ideas of Immortality*, Oxford, 1921 (1970), p. 119–124; M. P. Nilsson, *Homer and Mycenae*, London, 1933, p. 262; D. L. Page, *History*, cit., p. 148 sq.; J. Luis Garcia Ramón, *En torno al Catalogo*, cit., p. 158, 172–174.

Nu vom încheia șirul argumentelor care conturează realitatea că versurile τ 175 sqq. sunt târzii în raport cu restul *Odyseei*, fără a invoca alt aspect foarte relevant pentru demersul nostru. Autorul acestor versuri enumeră printre populațiile din Creta pe care le-a întâlnit Odysseus în timpul escalei sale aici, pe vremea războiului troian, pe δῖοι τε Πελασγοί. Cu alte cuvinte, el vrea să insinueze ideea că aceștia au participat, sub conducerea lui Idomeneus, la asediul Iionului alături de ahei, eteocretani, cydoni și dorieni, în ciuda faptului că *Iliada*, atunci când se referă la cretanii lui Idomeneus (Γ 230; 34; Δ 251–271), nu lasă să se înțeleagă că sub această denumire regională s-ar ascunde un adevărat mozaic etnic⁷². Dar prezența pelasgilor în Creta în timpul războiului troian este greu de acceptat, deoarece aceștia sunt menționați în *Τρωϊκός διάκοσμος* (B 840–44) și în *Doloneia* (K 429) ca fiind aliați ai troienilor. În *Catalog*, ei erau conduși de Hippothoos și Pylaios și veneau din Larisa cea mănoasă (τὼν οἱ Λάρισσαν ἐριβόλακκα). În *Doloneia*, ei sunt menționați alături de alte populații din Peninsula Balcanică și din Asia Mică occidentală, precum peonii, lelegii, licienii, misienii și frigienii. Cu specificarea că este fiul pelasgului Lethos (P 228: τὸν Λήθιοι Πελασγοῦ φαίδιμος υἱός), Hippothoos este amintit în cântul XVII al *Iliadei* (P 288 sqq.) ca fiind ucis de lancea lui Aias, în timpul luptei pentru cadavrul lui Patroclos, departe de patria sa Larisa (P 301: τῆλ' ἀπὸ Λαρίσης ἐριβόλακος)⁷³. Rezultă o contradicție ireductibilă între datele *Iliadei* și cele ale *Odyseei*: pelasgi nu puteau fi în același timp în tabăra lui Agamemnon și în aceea a lui Priam, fără ca această anomalie să nu fi lăsat urme de epos.

Încă din antichitate a fost acceptat faptul că *Odyseea* a fost mai recentă decât *Iliada*. Această opinie, împărtășită de toți, ne permite, la nivel pur teoretic, să acceptăm ideea că pelasgii *Odyseei* sunt mai târzii decât cei al *Iliadei*. Am văzut mai sus care este raportul temporal dintre versurile τ 175 sqq. și *Catalogul corăbiilor* și *Catalogul aliaților troieni*. În ceea ce privește cântul al X-lea al *Iliadei* (*Doloneia*), aceasta pare a fi și mai recent decât *Catalogul*. W. Jens crede că *Doloneia* a fost scrisă în secolul VI a.C., probabil în cea de a doua jumătate a sa. S. Laser și A. Heubeck, consideră ca *terminus ante quem* epoca lui Solon, dar după Hesiod⁷⁴. În ceea ce ne privește, deoarece expresia δῖοι τε Πελασγοί din τ 176 se regăsește în *Doloneia* (K 429), ne permite să conchidem că rapsodul versurilor τ 175 sqq., a împrumutat această formulă din *Doloneia* și, să stabilim, astfel, ca *terminus ante quem* finele secolului VII a.C. pentru redactarea acestei cânt, care este datarea cea mai acceptabilă pentru versurile din *Odyseea* aici incriminate. Se verifică astfel cu certitudine raționamentul lui Beloch și Pareti care credeau că versurile τ 175–177, care enumeră, în Creta, pe dorieni alături de alte populații, nu sunt mai vechi de finele secolului VII a.C., fiind deci adăugate *Odyseei* după redactarea sa finală⁷⁵. Târziul rapsod nu ne înfățișează, așadar, tabloul etnografic al Cretei din epoca myceniană, așa cum pretind numeroși învățați moderni⁷⁶, căci el nu avea cum să cunoască acea epocă, ci unul rezultat dintr-un raționament arbitrar, care amesteca date reale cu altele imaginare, pentru a face credibilă pretenția sa că se referă la vremea războiului troian⁷⁷.

Este neîndoielnic că, pentru timpul când scria rapsodul nostru, cuvintele ἄλλη δ' ἄλλων γλῶσσαι μεμυγμένη exprimau o realitate, deoarece în insulă locuiau într-adevăr mai multe populații care vorbeau limbi diferite. Grecii dorieni, așa cum sugerează inscripțiile și sursele literare, reprezentau probabil grupul cel mai numeros și cel mai important din punct de vedere politic⁷⁸. Eteocretanii erau și ei o populație reală. Numele lor înseamnă «cretanii autentici», ceea ce vrea să spună că grecii îi considerau ca fiind locuitorii insulei anteriori venirii lor (Strabo, X, 4, 5, p. 475). Staphylos din Naucratis (*FrGrHist* 269, F. 12) spune că ei locuiau partea de miazăzi a Cretei, unde se afla orașul Praisos cu templul lui Zeus Dictaios. În această localitate și la Dreros, în centrul

⁷² Pentru Homer, cretanii erau danai (Δ 257) și argivi (Ψ 448, 456–457, 476, 484).

⁷³ Pentru pelasgii din Asia Mică, vezi M. Vasilescu, *Pelasgicæ res. II. Pelasgii în Thracia și Asia Mică? Cercetări istorice*, S.N., XII–XIII, 1981–1982, p. 261–288.

⁷⁴ M. Jens, *Die Dolonie und ihr Dichter, Studium Generale*, VIII, 1955, p. 624; S. Laser, *Studien zur Dolonie*, Inaug. Diss., Kiel 1950; Id., *Über das Verhältnis der Dolonie zur Odyssee*, *Hermes*, LXXXVI, 1958, p. 385 sqq.; A. Heubeck, *Die homerische Frage*, p. 78. Cfr., implicit, J. Wiesner, *Fahren und Reiten* în *Archaeologia Homerica I–F*, Göttingen, 1968, p. 131. Pentru alte detalii, vezi M. Vasilescu, *Les Thraces dans les épopées homériques*, cit., p. 156 sqq.

⁷⁵ Cfr. A. J. Evans, *The Palace of Minos*, vol. I, London, 1921, p. 10–12.

⁷⁶ Este tipică opinia lui G. L. Huxley, *Mycenaean Decline* cit., p. 24: «Therefore the passage in *Odyssey* XIX describes the state of Creta in the LM III B period and Dorian invaders, independent of the Achaean confederacy, had already arrived a Creta before the Trojan war», și p. 29, n. 74: «The destruction of Cnossos in LM III A may therefore have coincided with the arrival of a first wave of Dorians in the island». Vezi și H. Lorimer, *Homer and the Monuments*, cit., p. 47; N. G. L. Hammond, *CAH*³, XXXVI b, 1975, p. 689; R. F. Willets, *Cretan Cults and Festivals*, London–New York, 1962, p. 133; Id., *The Civilisation of Ancient Crete*, London, 1977, p. 136–137.

⁷⁷ Cfr. K. J. Beloch, *Origini cretesi*, cit., p. 220.

⁷⁸ Enumerarea dorienilor printre locuitorii Cretei în perioada războiului troian demonstrează că autorul acestor versuri nu cunoștea mitul întoarcerii Heraclizilor – care în acel timp era pe cale de apariție – în care insula Creta nu avea nici o importanță.

Cretei, au fost descoperite șase inscripții lapidare care foloseau alfabetul grecesc, dar într-o limbă necunoscută⁷⁹. După criteriul paleografic, aceste inscripții datează între jumătatea secolului VII și secolele III–II⁸⁰.

Contextul arheologic lasă loc ipotezei că inscripțiile din Praisos și Dheros sunt probabil texte oficiale, dar nu se poate spune nimic la ce anume se referă. Atribuirea acestor inscripții eteocretanilor are un înalt grad de probabilitate. Cercetările arheologice au dovedit existența așezărilor minoice în teritoriul locuit de eteocretani și supraviețuirea acestei civilizații în Praisos și Dheros în mileniul I a.C., ceea ce conferă o mare greutate informațiilor antice despre caracterul autohton al acestei populații⁸¹.

La rigoare, textul homeric presupune că și celelalte trei populații enumerate în τ 175 sqq., aheii, cydonii și pelasgii, vorbeau limbi diferite. Dar, în această privință, realitatea este greu de decelat. Aheii nu puteau lipsi din această înșiruire de etnonime deoarece *Iliada* presupunea că cei pe care-i conduceau Idomeneus și Meriones la războiul împotriva Troiei erau din acest neam. Este posibil, totuși, ca numele să nu fie străin Cretei, deoarece, într-o inscripție myceniană din Cnossos (KN c 914), apare vocabula *a-ka-wi-ja-de* (Ἀχαΐων-δε), adică allativul lui Ἀχαΐα. Contextul în care apare acest cuvânt ca și împrejurarea că în tăblițele din Cnossos, cu excepția lui *ku-pi-ri-jo* (KN Fh 347) = Κύπριος, nu sunt toponime care pot fi sigur localizate în afara Cretei, fac plauzibilă ipoteza că el este toponim cretan⁸². Ipoteza este întărită de un comentator al lui Apollonios din Rhodos care amintește, vag, de o localitate cretană numită Ἀχαΐα (Schol. Ap.Rh., 175). Dacă așa stau lucrurile, atunci locuitorii din Ἀχαΐα cretană se numeau, desigur, Ἀχαΐοί, ceea ce poate fi un indiciu că autorul versurilor τ 175 sqq. îi avea în vedere pe acești aheii mycenieni. Desigur, această posibilitate nu trebuie exclusă cu totul dar, pentru tot ce s-a spus până acum despre acest autor, cea mai judicioasă concluzie este că el s-a referit la aheii din Creta în înțeles homeric⁸³. Ceea ce se poate spune însă cu certitudine, este că vocabula *a-ka-wi-ja-de* nu trebuie înțeleasă ca o dovadă a caracterului «ahean», non dorian, al locuitorilor din obscura localitate cretană – dacă este vorba de o realitate din insula lui Minos – și, prin extensiune, al tuturor grecilor mycenieni din Creta, căci este un adevăr banal că, în epoca post-homerică, denumirile de Ἀχαΐα și Ἀχαΐοί erau foarte răspândite, dar se raportau mai ales la nordul Peloponezului, Grecia centrală, Thessalia și la coloniile aheene din Italia, iar din punct de vedere dialectal, ele presupuneau mai ales vorbitori ai dialectului doric⁸⁴. Cu această, nu vrem să insinuăm ideea că, în mod implicit, și locuitorii din Ἀχαΐα cretană vorbeau dialectul doric, pentru că, pur și simplu, nu știm nimic despre limba acelor locuitori. Putem însă susține că, aproape sigur, grecii mycenieni din Creta nu aveau numele generic de aheii, așa cum presupune epopeea și cum cred numeroși învățați moderni, deoarece în secolele XIV–XIII, deci contemporani cu ei, erau alți Ἀχαΐοί care locuiau o altă Ἀχαΐα situată undeva în vecinătatea Asiei Mici, pe care sursele hittite o numeau Ahijawa⁸⁵.

⁷⁹ M. Garducci, *JC*, III, Roma, 1942, p. 131 sqq., *Tituli Cretae Orientalis*, VI, n. 1–6; H. Van Effenterre, *Une bilingue étéocrétoise*, RPh, XX, 1946, p. 131–138.

⁸⁰ Au fost descoperite alte șase inscripții despre care s-a crezut că au fost eteocretane, dar această atribuire este incertă. Cfr. H. Van Effenterre, *De l'éteocrétois à selle d'agneau*, BCH, CXIII, 1989, p. 447–449.

⁸¹ Diod., V, 64, 1; 80, 1; Strab., X, 4, 5, p. 475; Skymn., 541 sq.; Hesych., s.v.; Etym. M., s.v.; Eustath. *Od.*, XIX, 176 sqq.; vezi și Y. Duhoux, *L'éteocrétois. Les textes – la langue*, Amsterdam, 1982, 2, p. 7–24; Id., *Pre-Hellenic Language (s) of Crete, The Journal of Indo-European Studies*, 26, 1–2, 1998, p. 16–34.

⁸² Vezi și discuții în *Docs*², p. 78 și 436; C. J. Rujig, *Études sur la grammaire et le vocabulaire du grec mycénien*, Amsterdam, 1967, p. 181, n. 420; A. Sacconi, *Gli Acheii in età micenea*, cit., p. 13 sqq.; P. Dorsi, *Per una storia della toponomastica*, cit., p. 53 n. 50; S. Hiller – O. Panagl, *Die frühgriechischen Texte aus mykenischer Zeit. Zur Erforschung der Linear – B Tafeln*, Darmstadt, 1986, p. 271.

⁸³ Că a fost așa, rezultă din faptul că autorii post-homerici, când vorbeau despre aheii din Creta, se bazau, implicit sau explicit, pe versurile τ 175 sqq. Cfr., spre exemplu, Diod. V, 80; Etym. M. s.v. *τριχάικες*.

⁸⁴ Vezi, spre exemplu, E. Kirsten, în *Der Kleine Pauly*, vol. I, 1964, col. 32–34, s.v. *Achaia*; A. Thumb-E. Kieckers, *Handbuch*, cit., p. 221 sqq., 250 sqq.

⁸⁵ G. F. Del Monte-J. Tischler, *Die Orts- und Gemässernamen der hethitischen Texte, Répertoire géographique des textes cunéiformes*, 6, Wiesbaden, 1978, s.v. *Ahhiyawa*; Ph. H. J. Høwink Ten Kate, *Anatolian Evidence for Relations with the West in the Late Bronze Age*, în R. A. Crossland and A. Birchall edd., *Bronze Age Migrations in the Aegean*, London, 1973, p. 141–158; A. Sacconi, *Gli Achei in età micenea*, cit. p. 18–19; D. L. Page, *History*, cit., p. 1–40; H. G. Güterbock, *Hittites and the Aegean world; Part I, The Ahhiyawa Problem Reconsidered*, în *AJA*, 87, 1983, p. 133–138; Id., *Hittites and Akhaeans: A New Look*, în *Proceedings of the American Philosophical Society*, CXXVIII, 1984, p. 114–122; Id., *Troy in Hittite Texts? Wilusa Ahhiyawa, and Hittite History* în M. J. Mellink ed., *Troy and the Trojan war. A Symposium held at Bryn Mawr College, October 1984*, Bryn Mawr, Pa, 1986, p. 33–44. O posibilă confirmare a acestei zone geografice este numele *Egweš* ('A-qa-ya-wa-š, 'A-q-wa-ya-š) care se citește pe stelele din Karnak și Athribis din tipul faraonului Merneptah și care desemna o populație originară din țara Ἀχαΐοί din tradiția greacă. Identificarea nu este totuși sigură, datorită unor dificultăți lingvistice precum și împrejurării că acești Egweš pare că practicau circumcizia, un obicei care era probabil străin lumii grecești contemporane cu Merneptah. Din vasta bibliografie asupra acestei probleme, vezi J. H. Breasted, *Ancient Records of Egypt*, vol. III, Chicago, 1906, p. 588 e 601; D. L. Page, *History*, cit., p. 21–22; N. K. Sandars, *The Sea Peoples. Warriors of the ancient Mediterranean 1250–1150 BC*, London, 1978, p. 107 sqq.;

După autorul versurilor τ 175 sqq., o altă populație care era în Creta pe vremea războiului troian, distinctă prin limba vorbită, erau kydonii. Kydonii mai sunt amintiți odată în *Odysseea* (γ 292), unde se dă amănuntul că prin ținutul lor curge râul Iardanos. Apoi, pentru mai multe secole, nu mai avem nici o informație literară despre această populație. Staphylos din Naucratis (*FGrHist* 269 F 12 = Strab., X, 4, 6, p. 475), comentând desigur versurile homerice, spune că kydonii stăpâneau partea de apus a insulei, unde se afla localitatea Kydonia (Strab., X, 4, 13, p. 479). După Diodor din Sicilia (V, 78, 2), Kydonia ar fi fost fondată de Minos. După Pausanias (VIII, 53, 4; Steph. Byz., s.v. Κυδωνία), Kydon, eponimul kydonienilor, ar fi fost, în versiunea cretanilor, fiul fiicei lui Minos, Akakallis, și al lui Hermes; după versiunea arcadiană, el și fratele său Gortys, ar fi fost însă originari din Tegea și eponimii cetăților cretane cu același nume. În sfârșit, după Strabo (X, 4, 6, p. 475), kydonii ar fi fost autohtoni⁸⁶.

Este clar, deci, că în antichitate nu se știa nimic sigur despre originea acestei populații. Nu rezultă din aceste informații sărăcăcioase dacă kydonii vorbeau, pe vremea când scriau autorii amintiți, o limbă negrecească. Localitatea este cu siguranță anterioară venirii grecilor în insulă, deoarece numele său se citește, sub forma *ku-do-ni*, pe tăblițele în Linearul A de la Aghia Triada (HT 13, 4, 85a. 4) și în lista toponimelor din templul lui Amenofis al III-lea (*ktmj, k3-tw-n3-ij*)⁸⁷.

Este totuși îndoielnic că locuitorii din Kydonia de pe vremea lui Strabo sau a izvorului său păstrau o amintire autentică despre timpurile prehellenice, deoarece cercetările arheologice și inscripțiile Lineare B au arătat că, măcar din Minoicul târziu III B, Kydonia (*ku-do-ni-ja*, KN 84) devenise un foarte important centru mycenian, condus de un *wa-na-ka* care făcea comerț cu numeroase cetăți myceniene de pe continent⁸⁸, iar frecvența toponomasticii ellenice din Creta occidentală sugerează o mai intensă ellenizare a acestei regiuni în comparație cu restul insulei⁸⁹.

În ceea ce privește pe pelasgi, situația este foarte clară. În epoca istorică nu existau în Creta pelasgi non-greci. Rapsodul homeric i-a adus în insula lui Minos pe baza corespondențelor toponomastice între aceasta și Pelasgiotida din Thessalia, adevărata patrie a pelasgilor. Într-adevăr, existau în Creta localitățile Gortina (Strab., X, 4, 11, p. 478) și Larisa, și un Λαρισαίων πεδίων în apropierea Hierapydnei (Strab., IX, 5, 19, p. 440) care amintea de localitățile omonime și omofone din Thessalia; prin cetatea Gortina, al cărui nume mai vechi ar fi fost acela de Larisa (Steph. Byz. s.v. Γόρτυν), curgea râul Ληθαῖος (Strab., X, 4, 11, p. 478) care amintea de eroul pelasg Lethos menționat de Homer (P 228; B 843). Totodată, dacă într-adevăr a existat această denumire în Creta, ea nu putea fi adusă decât cândva de coloniștii greci din Thessalia⁹⁰.

Enumerarea dorienilor de către Homer printre locuitorii insulei Creta în timpul războiului troian era desigur în contradicție cu mitul invaziei doriene și al întoarcerii Heraclizilor, mit care s-a cristalizat treptat în epoca

G. Bunnès, *Filistei e le invassioni dei Popoli del Mare* în D. Musti (a cura di), *Le origini dei Greci*, cit., p. 230; R. Drews, *The End of the Bronze Age. Changes in Warfare and the Catastrophe ca. 1200 B.C.*, Princetown-New Jersey, 1993, p. 19–20, 49, 54. Dacă totuși, Eqwesh = locuitorii din Ahhiyawa, în acest caz cade definitiv vechea și foarte răspândită teorie după care Ahhiyawa trebuie înțeleasă ca numele țării tuturor aheilor din epoca myceniană, deoarece pe inscripțiile din Kom el-Hetan din timpul faraonului Amenhotep al III-lea (1382–1344), apare numele *Danaja* ca denumire generică pentru țara mycenienilor din Peloponez. Pentru ecuția Ahhiyawa = țara aheilor vezi Fr. Schachermeyr, *Hethiter und Achäer*, Leipzig, 1935, p. 92–94 (*der Achäername bei den mykenischen Griechen*); W. Southermer, în *Der Kleine Pauly*, vol. I, 1964, col. 40, s.v. *Achaioi*; M. Finkelberg, *From Ahhiyawa to 'Aχαιοί*, în *Glotta*, LXVI, 1–2, 1988, p. 127–134. Pentru inscripția din Kom el-Hetan, vezi E. Edel, *Die Ortsnamenlisten aus dem Totentempel Amenophis III*, în *Bonner Biblische Beiträge*, 1966, p. 33–60; K. A. Kitschen, *Aegean Plan-Names in a list of Amenophis III*, BASOR, 481, February 1966, p. 23–24; M. C. Astour, *Aegean Place – Names in an Egyptian inscription*, AJA, 70, 1966, p. 313–317; P. Faure, *Toponymes créto-mycéniens dans une liste d'Amenophis III (environ 1380 a.v. J.C.)*, în *Kadmos*, 8, 1969, p. 138–149; B. Sergent, *La liste de Kom El-Hetan*, cit., mai ales p. 170–173.

⁸⁶ Pentru izvoarele literare despre Kydonia, vezi M. Guarducci, *IC*, II, Roma, 1939, p. 104 sqq.; E. Mehl, *Der Kleine Pauly*, III, 1963, col. 391, s.v. *Kydonia*.

⁸⁷ Cfr. E. Edel, *Die Ortsnamenlisten*, cit., p. 33 sqq. Originea prehellenică a acestor toponime face caducă teoria lui Vl. Georgiev, *Introduzione alla storia delle lingue indoeuropee*, Roma, 1966, p. 82, în coformitate cu care nu numai sufixul – *lā* – este grecesc, dar și rădăcina, care ar proveni din *κῶδος* «glorie». Vezi de asemenea P. Dorsi, *Per una storia della toponomastica*, cit. p. 52, n. 49.

⁸⁸ *Docs*², p. 212–213; A. Sacconi, *Corpus delle iscrizioni vascolari in lineare B*, Roma, 1974, p. 179–188 (KHZ 1-KHZ 15); E. Hallager-M. Vlasakis, *KH inscriptions 1976*, AAA, 9, 1976, p. 213–219; I. Tzedakis – E. Hallager, *The Greek Swedish Excavations at Kastelli Khania, 1976 and 1977*, AAA, 11, 1979, p. 43–46; L. Godart, *La caduta dei regni micenei a Creta e l'invasione dorica*, în D. Musti (a cura di), *Le origini dei Greci*, cit., p. 174; Francisco Aura Jorro, *Diccionario Micénico*, I, (*Diccionario Griego-Espanol*, I, dir. F. R. Adrados), Madrid, 1985, p. 399, s.v. *ku-do-ni-ja*; E. Hallager, M. Vlasakis, B. P. Hallager, *New Linear B Tablets from Khania*, în *Kadmos*, 31, 1992, p. 61–87.

⁸⁹ K. J. Beloch, *Origini cretesi*, cit., p. 222; P. Dorsi, *Per una storia della toponomastica*, cit., p. 54–55.

⁹⁰ K. J. Beloch, *Origini cretesi*, cit., p. 221; L. Pareti, RFIC, XLVI, 1918, p. 307–308.

arhaică, deoarece, după acest mit, Heraclizii și dorienii ar fi cucerit Peloponezul după războiul troian (Thuc. I, 12). Dar cum autoritatea lui Homer era dificil de pus la îndoială, unii scriitori post-homerici au încercat să evite această divergență între diferite surse, imaginând venirea dorienilor în Creta înaintea războiului troian, și migrarea lor în Peloponez dintr-o regiune care putea fi considerată, după unele deducții doar în aparență bine fondate, ca patria dorienilor. După multe căutări⁹¹, unii autori antici au ajuns la concluzia că această patrie a fost Thessalia. Astfel, un fragment al istoricului Andron din Halicarnas, care a scris în secolul IV a.C., păstrat de Strabo și de Ștefan din Bizanț, povestește că dorienii cretani erau originari din Thessalia Hestiaiotis, numită înainte Dorida. Se povestește că dorienii au ajuns în insulă sub conducerea lui Tectafos, fiul lui Hellenos, împreună cu aheii și cu acei pelasgi care nu plecaseră încă în Tyrrenia⁹².

Alți scriitori greci au presupus noi contingente de doriene în Creta după războiul troian. Ephoros – a cărui opinie despre dorienii din Creta se poate reconstitui din fragmentele sale păstrate de Konon⁹³, Strabo (X, 18, p. 481), din povestirile lui Plutarh (*De mul. virt.* 24 A–D) și de Polyainos (VII, 49) – vorbește de venirea unor doriene și pelasgi în Creta și Rhodos, la un interval de trei generații după invazia doriană. Diodor (V, 80) contaminează diferitele versiuni, afirmând că primii care au sosit în Creta au fost pelasgii apoi dorienii din regiunea Olympului, sub conducerea lui Tectamos, iar la sfârșit aheienii din Laconia, aceasta din urmă aflată pe punctul de a fi dorizată.

Învățații moderni au formulat două teorii asupra originii thessaliene a dorienilor din Creta. Prima teorie a fost susținută de nume ilustre precum Ed. Meyer⁹⁴, A. Toynbee⁹⁵ și N. G. L. Hammond⁹⁶. După acești învățați, narațiunea lui Andron despre venirea dorienilor, aheilor și pelasgilor din Thessalia Hestiaiotis reprezintă o mărturie autentică despre migrațiile elenice în insulă înaintea războiului troian. Eduard Meyer a tras toate concluziile logice: din patria lor primitivă, dorienii, după un prim insucces în cucerirea Peloponezului, au emigrat de la Golful Maliac mai întâi în Creta și în insulele din Marea Egee, pentru a ajunge apoi în Peloponez. Alți învățați – și aici amintim nume de asemenea ilustre precum K. J. Beloch și L. Pareti⁹⁷ – nu acordă prea mare valoare povestirii lui Andron, pe care o consideră doar o speculație pseudo-istorică, bazată pe apropieri toponomastice între Thessalia și Creta, într-o tentativă de a explica etnografia Cretei homerice.

Din aceste ipoteze, cea de a doua pare să corespundă cel mai bine cu nivelul actual al cunoștințelor noastre. Mai întâi, pentru că Thessalia a fost dorizată mult mai târziu decât Peloponezul⁹⁸; în al doilea rând, deoarece, așa cum ne lasă să înțelegem toponimia din Creta, care are multe lucruri în comun cu aceea din Peloponez⁹⁹, dorienii din Creta au venit, cu multă probabilitate, din Peloponez; în al treilea rând, pentru că originea thessaliană a aheilor din Creta are sens numai dacă prin termenul de «aheii» se înțeleg aceia din Ahaia Phtiotis, noțiune geografică și etnografică apărută mult mai târziu față de cronologia lui Andron¹⁰⁰ (de fapt, în acest caz, «aheii» și «dorienii» erau același lucru, deoarece inscripțiile din Ahaia Phtiotis sunt în dialectul doric)¹⁰¹; în al patrulea rând, pentru că, dacă luăm în considerație că alături de doriene și de aheii erau și pelasgi, această migrațiune trebuie să fi avut loc după războiul troian, deoarece Homer în *Catalogul troian* și în *Doloneia* enumeră pe pelasgi printre aliații troienilor, în evidentă contradicție cu *Odyseea*, care-i amintește pe pelasgi în Creta în timpul războiului troian.

Alți autori antici au făcut alte raționamente pentru a insera pe dorienii din Creta în filonul tradițional, pseudoistoric, al mitului întoarcerii Heraclizilor. Astfel Ephoros, citat de Strabo (X, 4, 15, p. 479), spune că cel

⁹¹ K. J. Beloch, *Origini cretesi*, cit., p. 219 sqq.; L. Pareti, *Storia di Sparta*, cit. p. 9, 3 sqq.; E. N. Tigerstedt, *The Legend of Sparta*, cit., p. 28 sqq.; C. G. Thomas, *A Dorian Invasion? The Early Literary Evidence*, în SMEA, XIX, 1978, p. 8 sqq.; C. Brillante, I, *Tucidide e la colonizzazione dorica di Melos*, cit., p. 71 sqq.

⁹² Andron, *FGrHist* 10 F. 16 a = Strabo, X, 4, 6, p. 475; Steph. Byz. s.v. Δώριον.

⁹³ *FGrHist* 26 F 1, XXXVI.

⁹⁴ Ed. Meyer, *Forschungen zur alten Geschichte*, vol. I, Halle, 1892, p. 48; Id., *Geschichte des Altertums*², cit., vol. I, 2, 1927 p. 768, și vol. III, 1937, p. 247 sqq. Vezi și H. T. Wade-Gery, *The Dorians*, CAH, II, 1926, p. 528; F. Miltner, *Die dorische Wanderung*, în *Klio*, XXVII, 1934, p. 60 sqq.; P. Demargne, *La Crète dédalique*, Paris, 1947, p. 92 sqq.

⁹⁵ A. Toynbee, *Some Problems of Greek History*, London, 1969, p. 120 și 124.

⁹⁶ N. G. L. Hammond, CAH³, II, 2, 1975, p. 689.

⁹⁷ K. J. Beloch, *Griechische Geschichte*², I, 2, p. 46; L. Pareti, *Storia di Sparta*, cit., p. 4 și 94.

⁹⁸ Cfr. R. Van der Velde, *Thessalische Dialektgeographie*, cit.; M. Sordi, *La lega tessala*, cit., p. 25 sqq.

⁹⁹ Cfr. P. Dorsi, *Per una storia della toponomastica*, cit., p. 41–62.

¹⁰⁰ V. Costanzi, *Thessalicae res*, RFIC, XLII, 1914, p. 529 sqq., Fr. Gschnitzer, *Namen und Wessen der thessalischen Tetraden*, în *Hermes*, LXXXIV, 4, 1954, p. 461; M. Sordi, *La lega tessala*, cit., p. 20 sqq.

¹⁰¹ Cfr. K. J. Beloch, *Griechische Geschichte*², I, 2, p. 89–90; Ed. Meyer, *Geschichte des Altertums*², cit., II, 1, 1928, p. 78; A. Tumb–E. Kiekers, *Handbuch*, cit., p. 251; A. Tumb–A. Scherer, *Handbuch der Griechischen Dialekte*, II, Heidelberg 1959, p. 49 sqq.; H. Collitz – F. Bechtel, *Sammlung der griechischen Dialektinschriften*, Bd. I, Heft. 2–3, Göttingen, 1883; A. H. Salenius, *De dialectis Epirotorum, Acarnanum, Aetolarum, Aenianum, Phthiotarum*, Helsingfors 1911; J. Chadwick, *The Prehistory of the Greek Language*, CAH³, II, 2, 1975, p. 81.

care a condus pe doriieni în Creta a fost Althaimenes, despre care Strabo (X, 4, 18, p. 481) spune că era fiul lui Keisos, cel a care întemeiat Argosul cam în aceeași perioadă de timp în care Procles întemeiasse Sparta. Același geograf ne dă amănuntul după care o parte a dorienilor care a întemeiat Megara, după moartea lui Kodros, s-a alăturat cetei de coloniști care, condusă de Althaimenes, a plecat în Creta. Dar, în antichitate, aceasta nu era singura povestire despre Althaimenes. După o alta, el ar fi fost fiul regelui cretan Katreus, adică nepotul lui Minos¹⁰². Pentru a nu-și ucide tatăl, așa cum îi urmise Soarta, el a fugit din Creta, împreună cu un grup de tovarăși, în Rhodos, unde s-a bucurat de un cult eroic, iar în Lindos, o *phyle* îi purta numele (Αλθαίμενίς)¹⁰³. Aceste variante ne invită să fim prudenți când este vorba de a invoca informațiile lui Ephoros și Strabo ca mărturii pentru venirea dorienilor în Creta după dorizarea Peloponezului¹⁰⁴. În orice caz, aceste izvoare necontrazicând pe Homer, implică ideea că venirea dorienilor s-a petrecut atât înainte cât și după războiul troian¹⁰⁵.

Totuși, informațiile post-homerice despre doriinii din Creta nu sunt cu totul lipsite de semnificație. Dacă în ceea ce privește venirea grecilor indoeuropeni în patria lor istorică urmașii lor nu au păstrat nici o amintire, elenizarea Cretei a fost simțită ca efect al migrațiilor venite de pe continent. Aceasta este, după noi, semnificația profundă a povestirilor lui Andron, Ephoros și a altor scriitori. Detaliile acestui proces sunt însă foarte confuze și, prin urmare, ele nu pot fi luate ca bază a unei teorii științifice serioase. Dacă astăzi, prin absurd, nu am avea la dispoziție inscripțiile myceniene sau cele alfabetice, informațiile lingvistice sau descoperirile arheologice și am reconstitui tabloul venirii grecilor în Creta numai pe baza informațiilor oferite de acești scriitori, rezultatul ar fi departe de cel original.

Toponimia din Creta, pusă în evidență de inscripțiile myceniene și de cele alfabetice, precum și izvoarele literare, îndreaptă atenția noastră mai ales către Peloponez. În inscripțiile lineare B din Cnossos apar toponimele *a-ka-wi-ja* (Αχαΐα) și *sa-pa-ka-te-ri-ja* (Σφακτηρία)¹⁰⁶, iar în izvoarele literare, Μυκῆναι¹⁰⁷ Τεγέα¹⁰⁸, Λύττος¹⁰⁹, și Ἀμόκλειον¹¹⁰, despre care se spune că sunt fundații ale grecilor de pe continent. Apar de asemenea toponimele Θηεράπναι și Γόρτυς, precum și etnicul Ἀρκάδες¹¹¹. Din nefericire, epoca în care aceste toponime au trecut de pe continent în Creta nu poate fi precizată, deoarece nici una dintre ele nu a fost localizată, și, în consecință, arheologii nu ne pot oferi, în această problemă, nici un sprijin¹¹².

În ceea ce privește arheologia, sunt binecunoscute dificultățile cu care se confruntă arheologii pentru a individualiza o cultură doriană caracteristică. Au fost invocate ceramica, diverse tipuri de arme, unele uzanțe funerare, date care în sine spun câte ceva, dar armonizarea lor întâmpină numeroase dificultăți, încât un cunoscut învățat a afirmat că „senza la tradizione letteraria, sarebbe impossibile localizzare archaeologicalmente una migrazione dorica”¹¹³.

Cercetările arheologice și inscripțiile dovedesc că grecii au ajuns în insula Creta către anul 1450 a.C.¹¹⁴. După opinia convingătoare a lui Louis Godart¹¹⁵, palatul din Cnossos a fost distrus în Myceniianul Târziu III A₂, iar în Myceniianul Târziu III B cade și Kydonia, precum și alte așezări myceniene din Creta, dar nimic nu lasă să

¹⁰² Roscher Lexikon, II, 1, 1890–1894, col. 1004, s.v. *Katreus*.

¹⁰³ Diod., V, 59; Apollod., *Bibl.*, III, 2, 1; *IG*, XII, 1, 695.

¹⁰⁴ C. Brillante, *La leggenda eroica*, cit., p. 169, n. 55, crede că «il calcolo delle generazioni rinviava Althaimenes al 1130». Acest calcul, este totuși, departe de a fi sigur, deoarece Althaimenes poate fi de asemenea considerat văr cu Idomeneus, ceea ce l-ar situa în jurul anului 1250. V. R. d'A. Desborough, *The Greek Dark Ages*, London, 1972, p. 324, a demonstrat că, dacă l-am urma pe Pausanias, II, 13, 2, nepotul unuia dintre regii Heraclizi ar fi fost contemporan cu străbunicul lui Pitagora, ceea ce ar însemna că, dacă invazia doriană a avut loc către anul 1100, Pitagora ar fi trăit în secolul X a.C., când se știe foarte bine că filosoful a trăit la jumătatea secolului VI a.C.! Pentru critica folosirii excesive a arborilor genealogici, vezi L. Pareti, *L'Epica e le origi greche*, cit., *passim*, și mai ales p. 146, n. 1, unde, referindu-se la cartea lui J. L. Myres, *Who were the Greeks?*, Berkeley, 1930, spune că învățatul englez «utilizza i miti greci come materia storica alla maniera di Ecateo».

¹⁰⁵ Cfr. L. Pareti, *Storia di Sparta*, cit., p. 126 sqq.

¹⁰⁶ KN 78 KNC 941; cfr. *Docs*², p. 436.

¹⁰⁷ Vel. Pat., I, 1, 2; Didymos, *ad Od.*, XIX, 174; Eustah., *ad Od.*, 1861; Dictys cret., VI, 2.

¹⁰⁸ Vel. Pat., I, 1, 3; Steph. Byz., s.v. Ὀνόκλιον (Ἀμόκλειον).

¹⁰⁹ Eforo în Strab., X, 4, 17 (p. 481); Aristot. *Polit.*, II, 1271 b.

¹¹⁰ Steph. Byz. s.v. H. Collitz – F. Bechtel, *Sammlung*, cit., 5025.

¹¹¹ Cfr. P. Dorsi, *Per una storia della toponomastica*, cit., p. 55. Despre Ἀρκάδες, vezi Doró Levi, *Arcades* în *ASAA*, 10–12, 1931, p. 15 sqq. și M. Guarducci, *IC*, I, p. 6 sqq.

¹¹² H. Van Effenterre, *La Crete serait-elle une terre de colonisation*, cit., crede că aceste toponime au fost aduse de grecii din Peloponez pe la sfârșitul Epocii întunecate.

¹¹³ S. Hiller, *É existita una cultura dorica nella tarda età del bronzo? Il problema delle testimonianze archeologiche*, în D. Musti (a cura di), *Le origini dei Greci*, cit., p. 146.

¹¹⁴ J. Driessen, *Le début de l'occupation mycénienne* în Cl. Brixhe (Études réunies par), *Sur la Crète antique*, cit., p. 25–41; P. Rehak and J. G. Younger, *AJA*, 102, 1, 1998, p. 148 sqq.

¹¹⁵ L. Godart, *La caduta dei regni micenei a Creta e l'Invasione dorica*, în D. Musti (a cura di), *Le origini dei Greci*, cit., p. 173 sqq.; L. Godart – I. J. Tzesakis, *La Crète du Minoien Récent IIIB à l'époque géométrique*, în D. Musti et al., *La transizione dal miceneo all'alto arcaismo*, cit., p. 187–196.

se presupună că aceste distrugerii au fost cauzate de doriene. Ipoteza cea mai plauzibilă este aceea în conformitate cu care un nou val de mycenieni de pe continent a ajuns în insulă, ceea ce explică evidenta continuitate culturală. Cadrul arheologic al Cretei myceniene nu confirmă venirea de noi populații – eventual doriene – nici mai târziu, în Mycenianul Târziu III C: „Nulla – spune Godart, p. 193 – nella vita quotidiana della città e delle campagne cretesi lascia intravedere quella soluzione di continuità che dovrebbe verificarsi nel caso di un’ invasione massiccia”¹¹⁶.

Dacă este să aducem în discuție alte exemple oferite de arheologie despre așa-zisa migrațiune doriană, trei oferă elemente de reflecție foarte sugestive. Primul este cazul Doridei. Încă din timpul lui Herodot, s-a impus ideea că această micuță regiune din Grecia centrală era Μητρόπολις τῶν Δωριέων¹¹⁷, și numeroși învățați moderni cred că acesta este adevărul¹¹⁸. Beloch, în vremea sa, bazându-se mai ales pe logică, a afirmat că era imposibil ca această micuță și săracă regiune să fi fost metropola tuturor dorienilor din epoca istorică¹¹⁹. S-a răspuns că, din cauza condițiilor naturale mai puțin favorabile, Dorida a fost doar o «escală» în vremea migrației doriene către sud¹²⁰. Este posibil, dar cercetarea presupuselor rute ale migrației doriene din Dorida, făcută de specialiștii Universității Loyola din Chicago, nu a reușit să găsească resturi materiale corespunzătoare epocii în care se consideră că a avut loc respectiva migrație¹²¹.

Cel de al doilea exemplu este oferit de insula Thera. După unele izvoare antice¹²², această insulă a fost colonizată de doriene din Sparta conduși de Theras, unchiul și tutorele regilor spartani Eurysthenes și Procles. Pe baza calculelor lui Jean Bérard¹²³, acest fapt s-ar fi petrecut douăzeci sau treizeci de ani după invazia dorienilor, adică către anul 1200 a.C. sau începutul secolului al XII-lea a.C. După Carlo Brillante¹²⁴, sosirea lui Theras și a dorienilor săi în insulă ar fi avut loc către anul 1160 a.C. Dacă ne-am limita doar la ceea ce ne spun autorii antici, ar fi dificil să punem la îndoială vechea prezență a dorienilor în insulă. Cercetarea arheologică, totuși, nu susține deloc această vechime. După marea erupție vulcanică, datată în jurul anului 1628 a.C.¹²⁵, care practic a distrus insula¹²⁶, se pare că aceasta a rămas pentru mai multe secole fără locuitori, deoarece cele mai vechi urme arheologice nu sunt anterioare secolului VII a.C.¹²⁷.

Cel de al treilea exemplu este oferit de Thucydides¹²⁸, care reproduce un discurs al melienilor, din care rezultă că cetatea lor exista de șapte sute de ani, ceea ce ar situa colonizarea insulei Melos de către spartani în anul 1116 a.C. (416 + 700). Dar cercetările arheologice de la Phylacopi au demonstrat că insula era deja locuită de mycenieni, dar, ca și în cazul Therei, a fost apoi un *hiatus* până în perioada Protogeometrică¹²⁹.

Dacă cercetările arheologice viitoare nu vor aduce alte elemente care să infirme tabloul prezentat mai sus, mitul antic și teoria modernă despre întoarcerea Heraclizilor și invazia dorienilor vor fi negate în chiar bazele lor.

Cele spuse mai sus pot fi rezumate astfel:

a. În perioada când se forma eposul homeric, denumirea tribală de «doriene» nu apăruse încă, deși dorieneii, în sens dialectal, populau cu certitudine cam același spațiu geografic ca acela din epoca arhaică și clasică. Autorul târziu al versurilor τ 175 sqq., îi amintește alături de alte populații din Creta dar, în realitate el nu reda etnografia Cretei din epoca războiului troian, ci pe aceea a vremii sale (sec. VII–VI). Așadar, eposul homeric nu

¹¹⁶ L. Godart, *L'histoire du lineaire B et la Crète occidentale* în Cl. Brixhe, (Études réunies par), *Sur la Crète antique*, cit., p. 7–23.

¹¹⁷ Hdt., VII, 132; VIII, 31, Thuc., I, 107, III, 92, 3; Diod., XI, 79, Ps. Skym., 529 sqq.; Strabo, VIII, 4, 10, p. 427; *Schol. Pind. Pit.*, I, 21; REG, 101, 1988, p. 16; FD, III5, 14, 58; FD, III5, 50.

¹¹⁸ Vezi spre exemplu, K. O. Müller, *Die Dorier*², I, 1844, p. 36–46; N. G. L. Hammond, *Prehistoric Epirus and Dorian invasion*, ABSA, 32, 1932, p. 131–179; P. A. Wallace, *The Motherland of the Dorians*, în *Symposium on the Dark Ages in Greece, April 30, 1977*, New York, 1977, p. 51–57.

¹¹⁹ K. J. Beloch, *Die dorische Wanderung*, cit., p. 565 sq.

¹²⁰ E. Kirsten, *Gebirghirtenum und Sesshaftigkeit; Die Bedeutung der Dark Ages für griechische Staatenwelt, Doris und Sparta in Griechenland, die Agäis und die Levante* (Akten des Symposium von Stift Zwettl, 11–14 Okt. 1980. Zu Ehren von Fr. Schachermeier), SAWW, 418, 1983, p. 355–443.

¹²¹ P. A. Wallace, *The Motherland*, cit.; P. A. Wallace, E. W. Kase, *The Route of the Dorian invasion*, AAA, 11, 1978, p. 102–107; E. W. Kase, N. K. Wilkie, *The Phokis-Doris expedition*, ArhDelt, 32, 1977 [1984], *Chr.* p. 110–123; P. Wallace, N. K. Wilkie, *ArchDelt* 33, 1978 [1985] *Chr.* p. 154–164;

D. Rousset, *Les Doriens de la métropole. Étude de topographie et de géographie historique*, BCH, CXIII, 1989, p. 200–239.

¹²² Hdt., IV, 147–148; Paus., III, 1, 7; 15, 6; IV, 3, 4; VII, 1, 2, Strab., X, 5, 1, p. 484.

¹²³ J. Bérard, *Le mur pélasgique de l'acropole*, cit., p. 153.

¹²⁴ C. Brillante, *La leggenda eroica*, cit., p. 169, n. 55.

¹²⁵ Cfr. Paul Rehak-John G. Younger, *AJA*, 102, 1, 1998, p. 98.

¹²⁶ *Vezi Thera und the Aegean World, Papers and Proceedings of the Second International Scientific Congress (Santorin, 1978)*, London, 1980, *passim* și mai ales p. 675–706.

¹²⁷ J. N. Coldstream, *Geometrique Greece*, London, 1977, p. 91; A. M. Snodgrass, *The Dark Age of Greece*, Edinburgh, 1971, p. 64–65; M. Gras, *Trafics tyrrhéniens archaïques*, Roma, 1985, p. 605.

¹²⁸ Thuc., V, 112. Vezi C. Brillante, *Tucidide e la colonizzazione dorica di Melos*, cit., p. 69–84; D. Musti, *Le origini dei Greci*, cit. p. 69.

¹²⁹ Cfr. B. d'Agostino, *Dal Submiceneo alla cultura geometrica: problemi e centri di sviluppo*, în *Storia e Civiltà dei Greci* (dir. R. Bianchi Bandinelli), I, Milano, 1978, p. 175; M. Gras, *Trafics*, cit., p. 605–607.

ne dă nici un indiciu sigur despre vechimea dorienilor în Creta. El sugerează, totuși, că prezența lor în insulă era foarte veche, că ei au ajuns împreună cu mycenienii cu care au coabitat;

b. Izvoarele lingvistice, de acord cu cele arheologice, spun clar că grecii din Creta au ajuns către anul 1450 a.C. din Grecia, și mai ales din Peloponez, putând fi acceptat un nou influx grecesc de pe continent către anul 1370 a.C., după care nimic nu lasă să se întrevadă un nou aport grecesc.

Concluzia este una singură: dorienii erau în Creta în epoca myceniană, fără ca, totuși, să se poată spune dacă au venit împreună cu primul val mycenian, cu cel de-al doilea, sau cu ambele valuri. Cum urmele dialectului arcado-cipriot în dialectul doric din Creta sunt irelevante, trebuie să admitem că elementul dorian era majoritar față de cel mycenian. Nu excludem ipoteza că în *Dark Ages* dorienii din Creta, împreună cu alți dorienei proveniți de pe continent, să fi participat la dorizarea insulelor din Dodecanez și, prin Golful Maliac, a Thesaliiei¹³⁰.

HOMÈRE ET LES DORIENS

RÉSUMÉ

Il y a 110 ans, Karl Julius Beloch a publié dans la revue «Rheinisches Museum für Philologie» l'étude *Die dorische Wanderung*, qui a inauguré un âpre débat scientifique, non-finalisé jusqu'à aujourd'hui, étude qui traite de la valeur des sources littéraires grecques concernant ce qu'on appelle en historiographie «le retour des Héraclides et l'invasion doriene». C'était pour la première fois que le tableau de l'invasion doriene, tel qu'il a été imaginé dans la première moitié du XIX^e siècle par Karl Otfried Müller (qui s'était transformé cependant en dogme), avait une image radicalement changée. Depuis cette date et jusqu'à aujourd'hui, le débat scientifique portera sur les mêmes coordonnées tracées par les deux illustres prédécesseurs, partageant les savants en deux parties distinctes: ceux qui ont suivi la voie ouverte par K. O. Müller, très nombreux, nommés par les opposants «traditionalistes», «conservateurs» ou «dogmatiques» et ceux qui ont suivi l'argumentation de K. J. Beloch, moins nombreux et dont les représentants sont surtout d'Italie, nommés «hypercritiques» par les traditionalistes.

Nous nous proposons de revoir, au niveau de l'information actuelle, comment peut-on interpréter les données offertes par les épopées homériques sur les Doriens et comment peut-on expliquer la position «rebelle» de l'île de Crète à l'égard de la théorie assez largement répandue selon laquelle les Doriens se sont établis dans leur patrie historique après la guerre de Troie ou, en d'autres termes, dans le contexte de l'écroulement du monde mycénien – événement où ils ont eu, dit-on, une contribution déterminante – un peu après 1200 av. J.-C. Nous avons fait cet effort puisqu'on n'a pas accordé, pourtant, une attention particulière aux informations homériques sur les Doriens, qui nous présentent une situation particulière, impossible à concilier avec la théorie de l'invasion doriene, comme elle est formulée par K. Müller et ses disciples.

L'étude de l'idiome crétois de l'époque «alphabétique» de l'histoire de la Crète nous offre quelques données suggestives. Cet idiome présente quelques particularités qui ne se retrouvent pas dans le dialecte dorien en dehors de la Crète: l'article *oi / ας*, la préposition *iv + datif*, la préposition *ις + accusatif*, le pronom démonstratif *ὄνυ*, la préposition préverbale *πορτι (-)* et la variante *Πύτιος* au lieu de *Πύθιος* pour l'épithète d'Apollon. Cet idiome n'est, non plus, homogène, mais il a certaines variantes régionales qui le rapprochent de l'idiome d'Argolide. Autres particularités du dorien crétois de l'époque «alphabétique» ne trouvent pas de rapprochements dans le dialecte dorien parlé en dehors de la Crète et dans le dialecte arcado-cypriote. Ces phénomènes linguistiques, qui sont attestés par de nombreuses inscriptions crétoises, sont, bien sûr, interprétables du point de vue historique. On peut certainement parler d'une influence du dialecte mycénien sur le dorien crétois et, probablement, les ancêtres des Doriens de Crète ont une fois habité avec les Doriens d'Argos et ont eu des contacts avec les parleurs du dialecte arcado-cypriote. Mais rien ne nous oblige – excepté une tradition littéraire discutable – de conclure que ces particularités du dorien de Crète sont dues à la pénétration des Doriens dans l'île de Minos après les Mycéniens. Par contre, elles suggèrent la grande ancienneté (de l'époque mycénienne) des Doriens crétois.

La seule attestation explicite des Doriens dans les épopées homériques est celle du chant XIX, vers 175 sqq. de l'*Odyssée*, où Ulysse déguisé en frère d'Idoménée, décrit l'île de Crète à Pénélope. Les Doriens homériques mettent en examen sévère les adeptes de la théorie de l'invasion doriene dans sa variante traditionaliste, dogmatique, parce qu'ils acceptent cette invasion avant la guerre de Troie. En réalité, jusqu'à la fin du VIII^e siècle – le début de VII^e, lorsque les épopées homériques ont reçu leur forme finale, il n'y avait pas encore l'ethnonyme de «Doriens». Tout envoi à l'effort archaïsant de la poésie homérique ne résiste pas face à l'évidence que, pendant l'élaboration de cette poésie, les Doriens (dans le sens dialectal du terme), occupaient en Grèce à peu près la même aire géographique comme dans l'époque historique, ce qui aurait rendu impossible leur complète dissimulation. La dénomination tribale de «Doriens» est ultérieure à l'ethnographie homérique: cela est prouvé également par l'insertion tardive de Doros dans l'arbre généalogique qui commençait avec Hellenos, fils de Deucalion. Dans le *Corpus* d'Hésiode, *Le Catalogue des femmes* considère Doros, Xantos et Aiolos les fils d'Hellenos. Or, on a pu systématiser cet arbre généalogique seulement après que les dénominations de *Ἑλληνας* et de *Ἑλλάς* aient été appliquées à tous les Grecs et à tout le territoire qu'ils habitaient, généralisation produite environ 700 av. J.-C.

¹³⁰ Pentru raporturile profunde și variate dintre Creta și Thesalia, vezi W. Aly, *Der kretische Apollonkult*, Leipzig, 1908, p. 55 sq., P. Philippson, *Thessalische Mythologie*, Zürich, 1944,

p. 35 sqq.; M. Sordi, *La lega tessala.*, cit., p. 14 sq., J. Defradas, *Les thèmes de la propagande delphique* (Deuxième tirage et corrigé), Paris, 1972, p. 97 sqq., 104 sq.

Dans les épopées homériques, les Grecs étaient occultés par les dénominations de Ἀχαιοί, Δαναοί et de Ἀργεῖοι. Parmi ces trois appellations, celle de Ἀχαιοί couvre surtout le spectre dorien. Une autre vérité incontestable mène à cette conclusion: à l'époque historique, l'appellation «Achéens» s'applique particulièrement aux parleurs du dialecte dorien (l'Achaïe du Péloponnèse, l'Achaïe Phthiotis, l'Argolide, la Phocide, les colonies «achéennes» de la *Magna Graecia*, etc.). Il n'est pas exclu que cette équation ait son origine à l'époque homérique et même mycénienne, alors qu'une inscription linéaire B de Crète rappelle dans l'île une localité nommée Achaïe, et les sources hittites et égyptiennes contemporaines parlent du «pays des Achéens» et d'«Achéens» (*Ahhijawa, Akaiwasha, Ekवेश*).

Pourtant, les vers 175 sqq. ne sont pas l'image ethnographique de la Crète pendant la guerre de Troie, parce que l'analyse philologique du chant XIX et de la deuxième *Nekyia* prouve d'une manière très nette que ces vers sont des interpolations maladroites qui ne peuvent être que de la fin du VII^e s. av. J.-C., donc d'une période où le mythe du retour des Héraclides et de l'invasion doriennne commençait déjà à prendre contour. D'ailleurs, l'énumération des Doriens parmi les habitants de la Crète pendant la guerre de Troie nous montre que l'auteur tardif de ces vers ne connaissait pas le mythe du retour des Héraclides, où l'île de Crète ne jouait aucun rôle.

Les recherches archéologiques soutiennent fortement l'idée que les Doriens étaient en Crète à l'époque mycénienne. Conformément à ces recherches, les Grecs sont arrivés dans cette île vers 1450 av. J.-C., et une deuxième vague grecque originaire du continent peut être admise vers 1370 av. J.-C. Après, rien n'y laisse à entrevoir un nouvel apport ethnique grec significatif.